

The Role of the School Ecosystem in Forming the Identity of Adolescents in Iran

Mahdi Nazari¹ , Hossein Rezaei²
Seyyed Hesamoddin Hosseini³

1. PhD Student in Cultural Policy Department, Faculty of Culture and Social and Behavioral Sciences, Baqir al-Olum University, Qom, Iran.

mahdinazari780404@gmail.com

2. PhD Student in Ethics and Philosophy Department, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Qom, Qom, Iran.

dr.hosein.rezaei110@gmail.com

3. Responsible author: PhD in Muslim Social Studies, Faculty of Culture and Social and Behavioral Sciences, Baqir al-Olum University, Qom, Iran.

hosseini.he@gmail.com

Received: 2025/02/16; Accepted 2025/06/08

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Identity formation is one of the core developmental tasks of adolescence, shaped by a range of social and environmental factors. Erikson (1968) defines identity as the distinction an individual makes between self and others—a construct encompassing internalized thought patterns, values, and communication styles. This psychosocial construct undergoes significant transformation during adolescence, as individuals begin to integrate their self-perceptions, external evaluations, and life goals (Schwartz, 2005; Khabaz et al., 2010).

Within this dynamic process, education plays a pivotal role. The school, as the primary educational environment, influences adolescent identity through curriculum design, teacher–student interactions, administrative structures, and even the hidden curriculum (Taleb-zadeh & Fathi, 2003; Giddens, 2011).

This study examines the role of the school ecosystem in shaping adolescent identity in Iran. Drawing on an ecological perspective, the research conceptualizes the school not as a static institution but as a dynamic socio-cultural environment. Within this framework, factors such as peer relationships, teacher behavior, school culture, physical space, and available resources are examined through qualitative methods and thematic analysis of Persian, English, and Arabic sources.

The primary aim of the study is to identify key school-based components that influence various dimensions of identity,

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education (EDU)

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

while posing a critical question: Do students merely acquire knowledge, or do they undergo identity transformation? Ultimately, the research aims to provide practical insights for educational policymakers, curriculum designers, and practitioners, highlighting the school's active role in forming identity. By adopting a comprehensive and multidimensional approach to identity development, this study contributes to a deeper understanding of adolescence within the context of Iran's educational system.

Method: This study employs thematic analysis to examine the role of formal education in forming the identity of adolescents in Iran. The primary aim of this method is to extract descriptive and prescriptive codes that inform a conceptual model of causal relationships among variables. The analysis follows a grounded theory approach, closely aligned with the structuralist framework of Strauss and Corbin. Rather than imposing a predefined theoretical structure, the method relies on the researcher's interpretive creativity during coding, thereby fostering theoretical sensitivity.

In the initial phase, 350 sources in Persian, English, and Arabic were reviewed. After refinement, 24 final sources were selected—comprising 12 Persian, 10 English, and 2 Arabic texts—all directly related to the role of schooling in adolescent identity formation. These included 6 dissertations and 18 papers, chosen based on criteria such as credibility, theoretical rigor, and relevance to the research question.

Thematic analysis of these sources yielded 98 rich codes, which were categorized based on their directional impact into four groups: identity-enhancing, identity-eroding, context-dependent, and non-influential. Only findings derived from empirical research methodologies were considered; theoretical content lacking empirical support was excluded.

The stages of thematic analysis in this study included:

- Familiarization with the data
- Generation of initial codes and coding
- Identification and exploration of themes
- Mapping the thematic network
- Analysis of the thematic network
- Integration and synthesis of the final text

Results: Excerpt from Thematic Analysis Table

Primary Theme	School Ecosystem Component	Identity Construct	Direction of Influence
Influence of school context on students' career orientation	School Context	Occupational Identity	Context-dependent
School's role in reproducing class-based identities	School Context	Social Identity	Identity-eroding
Impact of school context on students' attitudes	School Context	Personal Identity	Context-dependent
Role of hidden curriculum in strengthening national identity	Hidden Curriculum	National Identity	Identity-enhancing
Lack of influence of the hidden curriculum on religious identity	Hidden Curriculum	Religious Identity	No impact

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education (EDU)

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

Weak infrastructure and planning in promoting national identity	School Technology	National Identity	Identity-enhancing
School's role in shaping group and social identity	School Structure	Social Identity	Identity-enhancing
School's efforts toward ritual-based religious identity aligned with political development	School Structure	Political Identity	Identity-enhancing
Tensions between school and family across identity, academic, religious, political, and disciplinary dimensions	School Structure	Religious Identity	Identity-enhancing
Schools' success in cultivating compliant students in contrast to family norms	School Structure	Personal Identity	Identity-enhancing
Pre-vocational schools' faster impact on career identity compared to pre-academic schools	School Structure	Occupational Identity	Context-dependent
Influence of school relationships on strengthening religious identity	Actor Interactions	Religious Identity	Identity-enhancing
Peer interactions shaping students' moral identity	Actor Interactions	Personal Identity	Identity-enhancing
Group activities fostering collective identity	Actor Interactions	Social Identity	Identity-enhancing
Teacher-student relationships promoting positive academic identity	Actor Interactions	Occupational Identity	Identity-enhancing
Staff behavior influencing students' moral identity	School Actors	Personal Identity	Identity-enhancing
Unintended negative impact of schools and teachers on adolescent identity	School Actors	Personal Identity	Identity-eroding
Influence of teachers and peers on religious, ethical, and devotional development	School Actors	Religious Identity	Context-dependent
Teacher leadership strengthening national identity	School Actors	National Identity	Identity-enhancing
Staff's scientific enthusiasm contributing to students' career success	School Actors	Occupational Identity	Identity-enhancing

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education (EDU)

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

Social atmosphere of schools reinforcing national identity	School Atmosphere	National Identity	Identity-enhancing
Social atmosphere of schools reinforcing religious identity	School Atmosphere	Religious Identity	Identity-enhancing
School environment shaping students' moral identity	School Atmosphere	Personal Identity	Identity-enhancing
Physical structure of schools promoting national identity	School Architecture	National Identity	Identity-enhancing
Physical structure of schools promoting religious identity	School Architecture	Religious Identity	Identity-enhancing
Spatial architecture influencing collective identity	School Architecture	Social Identity	Context-dependent
School counseling systems enhancing students' psychological well-being	Educational Process	Personal Identity	Identity-enhancing
Role modeling in schools shaping girls' gender identity	Educational Process	Gender Identity	Identity-enhancing
Credentialism in education conflicting with family values	Educational Process	Occupational Identity	Identity-eroding
Unintended effects of teaching processes on adolescent identity development	Instructional Process	Personal Identity	Context-dependent
Negative impact of teaching strategies in art classes on career identity	Instructional Process	Occupational Identity	Identity-eroding
Schools shaping girls' gender identity through family engagement and responsibility	Instructional Process	Gender Identity	Identity-enhancing
Curriculum programs fostering and deepening national identity	Instructional Process	National Identity	Identity-enhancing
Educational and skill-based programs promoting students' social development	Instructional Process	Social Identity	Identity-enhancing
Curriculum's influence on adolescent identity development	Educational Content	Personal Identity	Context-dependent
Role of textbooks in shaping students' national identity	Educational Content	National Identity	Identity-enhancing
Role of textbooks in shaping students' religious identity	Educational Content	Religious Identity	Identity-enhancing

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education (EDU)

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

The thematic analysis of sources reveals that various components of the school ecosystem exert a significant influence on the identity formation of adolescents in Iran. The core findings are summarized across three domains:

1. Affected Identity Dimensions

Among the different facets of identity, the most impacted were:

- Personal Identity (36 codes)
- National Identity (18 codes)
- Religious Identity (14 codes)
- Social Identity (12 codes)
- Occupational Identity (11 codes)
- Gender and Political Identity (3 codes each)
- Cultural Identity (1 code)

These results indicate that the formal education system plays a predominant role in shaping students' personal, national, and religious identities.

2. Influential School Components

The following school components were found to have the greatest impact on adolescent identity:

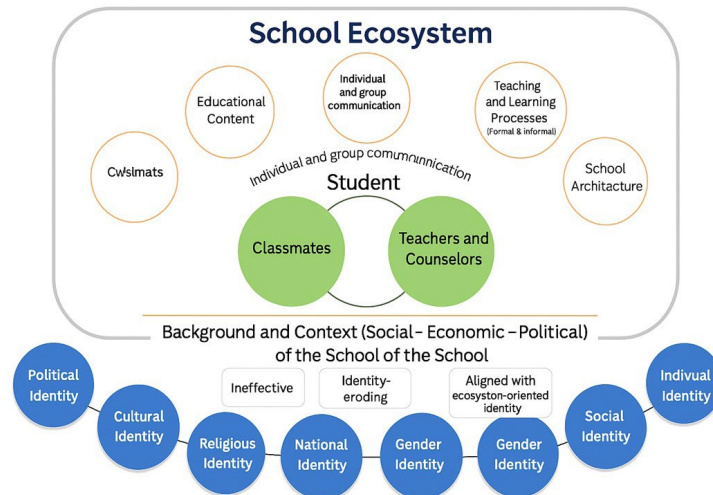
- School Actors (teachers, staff, students, administrators): Most influential, especially on personal, religious, and occupational identity (18 codes)
- Educational Processes: Influential on personal, occupational, national, and social identity (16 codes)
- School Structure: Impactful on personal, national, and social identity (13 codes)
- Hidden Curriculum and School Atmosphere: Strengthening religious and national identity
- Physical Environment of the School: Influential on social, personal, and national identity

3. Identity-Weakening Factors

Five factors were identified as potential barriers to identity development:

- School Environment: May reproduce social inequalities
- Rigid Educational Processes: Can hinder identity formation
- Institutional Norms: May restrict students' freedom of expression
- Credentialism: Reduces creativity
- Traditional Teaching Methods (especially in the arts): Can inhibit self-expression

In summary, while most components of the school ecosystem contribute positively to identity development—particularly in personal, national, and religious domains—certain structural and pedagogical practices may obstruct the complete and multidimensional formation of identity. Addressing these challenges requires greater flexibility and inclusivity within educational systems.

The conceptual model of the role of the school ecosystem in student identity formation

Discussion and Conclusion: Adolescents are the architects of a society's future, and the coherence of their personality and life trajectory is shaped mainly by the identity they develop during this formative stage. Among the institutions influencing this process, the formal education system plays a pivotal role. A comprehensive and systematic view of this system—as a complex socio-cultural ecosystem—offers more profound insight into its function in shaping the identity of today's youth in Iran.

This study, through thematic analysis of 24 sources, identified 98 detailed themes related to adolescent identity formation. Within this framework, 12 core components of the school ecosystem were recognized, including educational technologies, educational processes, architecture, context, structure, environment and atmosphere, interpersonal interactions among school actors, and the hidden curriculum.

These components impact eight key dimensions of identity: personal, social, gender, occupational, religious, cultural, political, and national. Notably, despite their growing relevance, civilizational and virtual (online) identities were not addressed in the reviewed sources and warrant future investigation.

The findings reveal that the school ecosystem, as a multidimensional and dynamic system, exerts profound influence on the development of students' identity. Various elements—such as school actors, institutional structure, educational and formative processes, school atmosphere, and curricular content—significantly affect personal, national, religious, social, and occupational identity. Among these, school actors had the most substantial impact on personal, religious, and occupational identity, while multiple ecosystem components broadly shape national and religious identity. Furthermore, certain elements, such as school context and instructional processes, can function both as enhancers and inhibitors of identity formation.

These insights underscore the importance of considering the school ecosystem as a vital component in the adolescent identity formation process. They demonstrate that student identity emerges from the complex interplay of internal and external factors within the school environment.

If the cultivation of an Iranian-Islamic identity among adolescents is a strategic goal for policymakers, it necessitates fo-

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education (EDU)

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

cused attention on the formal education system—particularly because national and religious identity are the most affected dimensions within this ecosystem.

This study proposes a culturally ecological model as an alternative to traditional cultural approaches in school-based research, inviting future studies to explore emerging components and the diverse impacts of various school types on adolescent identity.

Keywords: School Ecosystem, Thematic Analysis, Identity Formation, Adolescence, Student

Cite this article: Mahdi Nazari, Hossein Rezaei and Seyyed Hesamoddin Hosseini (2025). “The Role of the School Ecosystem in Forming the Identity of Adolescents in Iran”. Journal of Islamic Education 20(53): 7-39.

نقش زیست‌بوم مدرسه در هویت‌یابی نوجوانان ایرانی

مهدی نظری^۱ ، حسین رضایی^۲سید حسام‌الدین حسینی^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه سیاست‌گذاری فرهنگی، دانشکده فرهنگ، علوم اجتماعی و رفتاری، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران.

mahdinazari780404@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری گروه اخلاق و فلسفه، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

dr.hosein.rezaei110@gmail.com

۳. دکترای دانش اجتماعی مسلمین دانشکده فرهنگ، علوم اجتماعی و رفتاری، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران (نویسنده مسئول).

hosseini.he@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: شکل‌گیری هویت یکی از وظایف اساسی رشد در دوران نوجوانی است که تحت تأثیر عوامل مختلف اجتماعی و محیطی قرار دارد. اریکسون^۱ (۱۹۶۸) هویت را به‌عنوان تمایزی که فرد میان خود و دیگران قائل می‌شود تعریف می‌کند؛ تمایزی که شامل الگوهای فکری درونی‌شده، ارزش‌ها و سبک‌های ارتباطی است. این سازه روانی - اجتماعی در دوران نوجوانی دچار دگرگونی‌های چشم‌گیری می‌شود، زیرا افراد در این دوره، برداشت‌های خود از خویشتن، ارزیابی‌های بیرونی و اهداف زندگی خود را با یکدیگر ادغام می‌کنند (شوارتز، ۲۰۰۵؛ خباز و همکاران، ۱۳۸۹). در این میان، آموزش نقش مهم و تأثیرگذاری ایفا می‌کند. مدرسه به‌عنوان اصلی‌ترین محیط آموزشی، از طریق برنامه درسی، تعاملات معلم و دانش‌آموز، ساختارهای مدیریتی و حتی برنامه پنهان، بر هویت نوجوانان تأثیرگذار است (طالب‌زاده و فتحي، ۲۰۰۳؛ گیدنز^۲، ۲۰۱۱).

مطالعه حاضر با هدف بررسی نقش زیست‌بوم مدرسه در شکل‌گیری هویت نوجوانان ایرانی انجام شده است. این پژوهش با تکیه بر

1. Erikson
2. Giddens

نوع مقاله: پژوهشی

دیدگاه زیست‌بومی، مدرسه را نه به‌عنوان یک نهاد ایستا بلکه به‌عنوان محیطی اجتماعی - فرهنگی و پویا در نظر می‌گیرد. در این چارچوب، عواملی همچون روابط همسالان، رفتار معلمان، فرهنگ مدرسه، فضای فیزیکی و منابع در دسترس از طریق روش‌های کیفی و تحلیل مضمون منابع فارسی، انگلیسی و عربی بررسی شده‌اند.

هدف پژوهش، شناسایی مؤلفه‌های کلیدی مدرسه‌ای است که بر ابعاد مختلف هویت تأثیرگذارند و این پرسش را مطرح می‌کند که آیا دانش‌آموزان صرفاً دانش می‌آموزند یا دگرگونی هویتی را تجربه می‌کنند؟ این تحقیق در نهایت می‌کوشد با ارائه راهکارهایی، سیاست‌گذاران آموزشی، طراحان برنامه درسی و مجریان آموزشی را نسبت به نقش پویای مدرسه در فرآیند هویت‌یابی آگاه سازد. با اتخاذ رویکردی جامع و چندبعدی نسبت به توسعه هویت، این مطالعه به درک عمیق‌تری از دوران نوجوانی در بستر آموزش و پرورش ایران کمک می‌کند.

روش: در این تحقیق، به‌منظور بررسی نقش تعلیم و تربیت رسمی در شکل‌دهی هویت نوجوان ایرانی از روش تحلیل مضمون بهره گرفته شده است. هدف اصلی این روش، استخراج کدهای توصیفی و تجویزی جهت ترسیم مدل مفهومی روابط علی متغیرها است. این تحلیل به روش داده‌بنیاد با رویکرد ساختارگرایی اشتراوس و کوربن نزدیک شده، بدون اینکه چارچوب نظری اولیه مقولات را تعیین کند، بلکه به خلاقیت محقق در کدگذاری جهت داده و باعث ایجاد حساسیت نظری می‌شود.

در مرحله نخست، ۳۵۰ منبع فارسی، انگلیسی و عربی بررسی شد که پس از پالایش، ۲۴ منبع نهایی (۱۲ فارسی، ۱۰ انگلیسی، ۲ عربی) انتخاب شدند که همگی ارتباط مستقیم با موضوع نقش مدرسه در شکل‌گیری هویت نوجوانان داشتند. این منابع شامل ۶ پایان‌نامه و ۱۸ مقاله بودند و براساس معیارهایی چون اعتبار، قوت نظری و ارتباط با پرسش تحقیق گزینش شدند.

با تحلیل این منابع، ۹۸ کد غنی استخراج شد که براساس جهت تأثیرگذاری به چهار دسته تقسیم شدند: هویت‌ساز، هویت‌سوز، بسته به جهت عناصر و فاقد تأثیر. تنها یافته‌های حاصل از روش‌شناسی تحقیقات لحاظ شدند و محتوای نظری فاقد پشتوانه تجربی کنار گذاشته شد. مراحل انجام این پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون عبارتند از:

- آشنا شدن با داده‌ها؛
- ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری؛
- جستجو و شناخت مضامین؛
- ترسیم شبکه مضامین؛
- تحلیل شبکه مضامین؛
- ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن.

مضمون اولیه	رکن زیست‌بوم	سازه هویتی	جهت اثرگذاری
تأثیر بافت مدرسه بر شغل دانش‌آموزان	بافت مدرسه	هویت شغلی	بسته به جهت عناصر
تأثیر مدرسه بر بازتولید هویت‌های طبقاتی	بافت مدرسه	هویت اجتماعی	هویت‌سوز
تأثیر بافت مدرسه بر نوع نگرش دانش‌آموزان	بافت مدرسه	هویت فردی	بسته به جهت عناصر
تأثیر برنامه پنهان مدارس بر تقویت هویت ملی	برنامه پنهان	هویت ملی	هویت‌ساز
عدم تأثیر برنامه پنهان مدرسه در هویت دینی	برنامه پنهان	هویت دینی	فاقد تأثیر
ضعف امکانات و برنامه‌ریزی مناسب مدارس در تقویت هویت ملی	فناوری‌های مدرسه	هویت ملی	هویت‌ساز
تأثیر مدرسه بر شکل‌گیری هویت گروهی و اجتماعی دانش‌آموزان	ساختار مدرسه	هویت اجتماعی	هویت‌ساز

Research Institute of
Hawzah and University

تربیت اسلامی

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

هویت ساز	هویت سیاسی	ساختار مدرسه	تلاش مدرسه در راستای هویت مذهبی مناسب گرا، جمعی و هم پوشان با پرورش سیاسی
هویت ساز	هویت دینی	ساختار مدرسه	تعارض و تفاوت مدرسه و خانواده در چهار مؤلفه هویتی، تحصیلی، مذهبی، سیاسی و انضباطی
هویت ساز	هویت فردی	ساختار مدرسه	دستیابی مدارس به دانش آموزان مطیع برخلاف خانواده
هویت ساز	هویت شغلی	ساختار مدرسه	تأثیر مدارس پیش حرفه ای بر هویت یابی شغلی سریع تر دانش آموزان در مقایسه با مدارس پیش آکادمیک
هویت ساز	هویت دینی	تعامل بازیگران	تأثیر روابط موجود در مدارس بر تقویت هویت دینی
هویت ساز	هویت فردی	تعامل بازیگران	تأثیر نحوه تعامل با همسالان در مدرسه بر هویت اخلاقی دانش آموزان
هویت ساز	هویت اجتماعی	تعامل بازیگران	تأثیر فعالیت های گروهی مدرسه بر شکل گیری هویت جمعی دانش آموزان
هویت ساز	هویت شغلی	تعامل بازیگران	تأثیر رابطه معلم-دانش آموز بر رشد هویت علمی مثبت
هویت ساز	هویت فردی	بازیگران مدرسه	تأثیر نحوه برخورد کادر مدرسه بر هویت اخلاقی دانش آموزان
هویت ساز	هویت فردی	بازیگران مدرسه	نقش مدارس و معلمان به طور ناخواسته و اغلب منفی در رشد هویت نوجوانان
هویت ساز	هویت دینی	بازیگران مدرسه	تأثیر معلم و همکلاسی ها بر تربیت اعتقادی، اخلاقی و عبادی دانش آموزان
هویت ساز	هویت ملی	بازیگران مدرسه	تأثیر نقش راهبری معلم بر هویت ملی دانش آموزان
هویت ساز	هویت شغلی	بازیگران مدرسه	تأثیر روحیه علم دوستی کادر مدرسه بر موفقیت شغلی دانش آموزان
هویت ساز	هویت ملی	جو مدرسه	تأثیر جو اجتماعی مدارس بر تقویت هویت ملی
هویت ساز	هویت دینی	جو مدرسه	تأثیر جو اجتماعی مدارس بر تقویت هویت دینی
هویت ساز	هویت فردی	جو مدرسه	تأثیر فضای مدرسه بر هویت اخلاقی دانش آموزان
هویت ساز	هویت ملی	معماری مدرسه	تأثیر ساختار فیزیکی مدارس بر تقویت هویت ملی
هویت ساز	هویت دینی	معماری مدرسه	تأثیر ساختار فیزیکی مدارس بر تقویت هویت دینی
هویت ساز	هویت اجتماعی	معماری مدرسه	تأثیر معماری فضا بر هویت جمعی دانش آموزان
هویت ساز	هویت فردی	فرآیند تربیتی	تأثیر نظام مشاوره مدارس بر ارتقا بهزیستی روانی دانش آموزان
هویت ساز	هویت جنسی	فرآیند تربیتی	تأثیر مدارس با معرفی الگوها در هویت جنسیتی دختران
هویت ساز	هویت شغلی	فرآیند تربیتی	مدرک گرایی در تحصیل علم برخلاف خانواده
هویت ساز	هویت فردی	فرآیند آموزشی	تأثیر ناخواسته فرآیندهای آموزشی بر رشد هویت نوجوانان
هویت ساز	هویت شغلی	فرآیند آموزشی	تأثیر منفی راهبردهای تدریس در کلاس های هنری که فضایی برای ابراز وجود نمی گذارد در هویت یابی شغلی دانش آموزان
هویت ساز	هویت جنسی	فرآیند آموزشی	تأثیر مدارس با آموزش و مشاوره خانواده ها در هویت جنسیتی دختران - تأثیر مدارس با مسئولیت دادن به دختران در هویت جنسیتی دختران
هویت ساز	هویت ملی	فرآیند آموزشی	تأثیر برنامه های درسی بر شکل گیری و تعمیق هویت ملی
هویت ساز	هویت اجتماعی	فرآیند آموزشی	تأثیر برنامه های آموزشی و مهارتی بر رشد اجتماعی دانش آموزان
هویت ساز	هویت فردی	محتوای آموزشی	تأثیر برنامه درسی بر رشد هویت نوجوانان
هویت ساز	هویت ملی	محتوای آموزشی	تأثیر نقش کتب بر هویت ملی دانش آموزان
هویت ساز	هویت دینی	محتوای آموزشی	تأثیر نقش کتب بر هویت دینی دانش آموزان

نوع مقاله: پژوهشی

نتایج: بخشی از جدول تحلیل مضمون

تحلیل مضمون منابع نشان می‌دهد که اجزای مختلف زیست‌بوم مدرسه تأثیر چشم‌گیری بر شکل‌گیری هویت نوجوانان دارند. یافته‌های اصلی در سه حوزه خلاصه می‌شوند:

۱. ابعاد هویتی تحت تأثیر: در میان ابعاد مختلف هویت، بیشترین تأثیر بر موارد زیر مشاهده شده است:

- هویت فردی (۳۶ کد)؛

- هویت ملی (۱۸ کد)؛

- هویت دینی (۱۴ کد)؛

- هویت اجتماعی (۱۲ کد)؛

- هویت شغلی (۱۱ کد)؛

- هویت جنسیتی و سیاسی (هر کدام ۳ کد)؛

- هویت فرهنگی (۱ کد).

این نتایج نشان می‌دهد که نظام آموزش رسمی بیشترین نقش را در شکل‌دهی به هویت فردی، ملی و دینی دانش‌آموزان ایفا می‌کند.

۲. اجزای مؤثر مدرسه: مؤلفه‌های زیر بیشترین تأثیر را بر هویت نوجوانان داشته‌اند:

- کنشگران مدرسه (معلمان، کارکنان، دانش‌آموزان، مدیران): بیشترین تأثیر به‌ویژه بر هویت فردی، دینی و شغلی (۱۸ کد)؛

- فرآیند آموزشی: مؤثر بر هویت فردی، شغلی، ملی و اجتماعی (۱۶ کد)؛

- ساختار مدرسه: تأثیرگذار بر هویت فردی، ملی و اجتماعی (۱۳ کد)؛

- برنامه پنهان و اقلیم مدرسه: تقویت‌کننده هویت دینی و ملی؛

- محیط فیزیکی مدرسه: تأثیرگذار بر هویت اجتماعی، فردی و ملی.

۳. عوامل تضعیف‌کننده هویت: پنج عامل به‌عنوان موانع احتمالی در مسیر رشد هویتی شناسایی شدند:

- محیط مدرسه: ممکن است نابرابری را بازتولید کند.

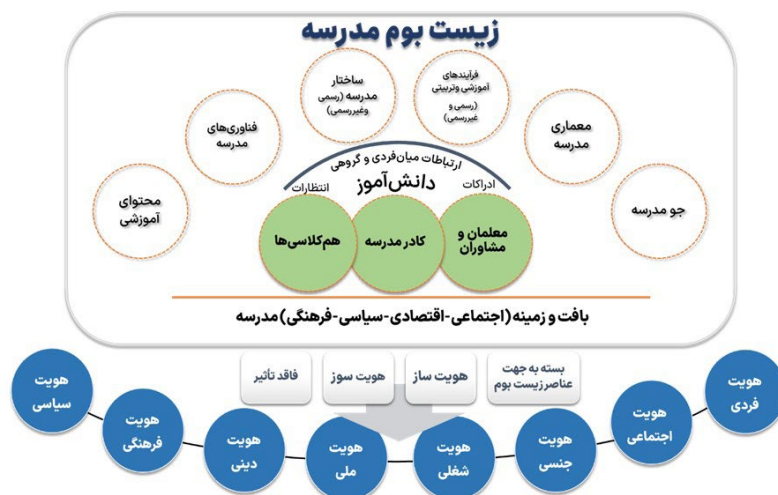
- فرآیندهای سخت‌گیرانه آموزشی: می‌توانند مانع شکل‌گیری هویت شوند.

- هنجارهای نهادی: ممکن است آزادی بیان دانش‌آموزان را محدود کنند.

- مدرک‌گرایی: خلاقیت را کاهش می‌دهد.

- روش‌های آموزشی سنتی (به‌ویژه در حوزه هنر): می‌توانند مانع ابراز خود شوند.

در جمع‌بندی، اگرچه بیشتر اجزای مدرسه نقش مثبتی در رشد هویت دارند - به‌ویژه در ابعاد فردی، ملی و دینی - برخی ساختارها و رویه‌های آموزشی می‌توانند مانع شکل‌گیری کامل و چندبعدی هویت شوند. رفع این چالش‌ها نیازمند انعطاف‌پذیری و شمول‌گرایی بیشتر در نظام‌های آموزشی است.

مدل مفهومی نقش زیست بوم مدرسه در هویت یابی دانش آموزان

بحث و نتیجه گیری: نوجوانان آینده ساز هر جامعه ای هستند و انسجام شخصیتی و مسیر زندگی آنها تا حد زیادی به هویتی بستگی دارد که در این مرحله شکل می گیرد. یکی از نهادهای اثرگذار در این فرآیند، نظام تعلیم و تربیت رسمی است. نگاهی جامع و نظام مند به این نظام، به عنوان یک زیست بوم اجتماعی - فرهنگی پیچیده، درک عمیق تری از نقش آن در شکل دهی به هویت جوانان ایرانی امروز فراهم می کند. در این پژوهش، با بهره گیری از تحلیل مضمون ۲۴ منبع، تعداد ۹۸ مضمون تفصیلی مرتبط با شکل گیری هویت نوجوانان شناسایی شد. در این میان، ۱۲ مؤلفه اساسی در زیست بوم مدرسه شناسایی گردیدند؛ از جمله فناوری های مدرسه، فرآیندهای آموزشی، معماری، بافت، ساختار، محیط و جو، تعاملات میان کنشگران مدرسه و برنامه پنهان.

این مؤلفه ها بر هشت بعد کلیدی هویت شامل هویت فردی، اجتماعی، جنسیتی، شغلی، دینی، فرهنگی، سیاسی و ملی تأثیر می گذارند. شایان توجه است که هویت های امتی تمدنی و مجازی (آنلاین)، علی رغم اهمیتشان، در منابع بررسی شده پوشش نیافته اند و می توانند موضوع تحقیقات آینده قرار گیرند.

یافته های این پژوهش نشان می دهد که زیست بوم مدرسه به عنوان یک سیستم پیچیده و چندبعدی، تأثیر عمیقی بر شکل گیری ابعاد مختلف هویتی دانش آموزان دارد. ارکان مختلف زیست بوم مدرسه، از جمله بازیگران مدرسه، ساختار مدرسه، فرآیندهای آموزشی و تربیتی، جو مدرسه، و محتوای آموزشی، به طور معناداری بر هویت فردی، ملی، دینی، اجتماعی، شغلی و سایر ابعاد هویتی دانش آموزان تأثیرگذار هستند. در این میان، بازیگران مدرسه بیشترین تأثیر را بر هویت فردی، دینی و شغلی دانش آموزان داشته اند، در حالی که هویت ملی و دینی به طور گسترده ای تحت تأثیر اکثر ارکان زیست بوم مدرسه قرار گرفته اند. همچنین، برخی از ارکان مانند بافت مدرسه و فرآیندهای آموزشی می توانند هم نقش هویت ساز و هم هویت سوز ایفا کنند. این یافته ها بر اهمیت توجه به زیست بوم مدرسه به عنوان یک خرده سیستم کلیدی در فرآیند هویت یابی نوجوانان تأکید می کنند و نشان می دهند که هویت یابی دانش آموزان نتیجه تعامل پیچیده ای عوامل درونی و بیرونی در محیط مدرسه است.

شکل گیری و تقویت هویت ایرانی اسلامی نوجوانان اگر غایتی مهم برای سیاست گذاران باشد مستلزم توجه آنان به این نهاد رسمی است چراکه از بین ابعاد هویتی، هویت ملی و دینی دانش آموزان بیشترین بعد هویتی هستند که در این زیست بوم تحت تأثیر ارکان مختلف قرار می گیرند.

Research Institute of
Hawzah and University

تربیت اسلامی

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

این پژوهش، مدل زیست‌بومی فرهنگی را به‌عنوان جایگزینی برای رویکردهای سنتی فرهنگی در مطالعات مدرسه پیشنهاد می‌کند و از پژوهش‌های آینده دعوت می‌نماید تا اجزای جدید و تأثیرات متنوع انواع مدارس بر هویت نوجوانان را بررسی کنند.

واژگان کلیدی: زیست‌بوم مدرسه، تحلیل مضمون، هویت‌یابی، نوجوان، دانش‌آموز.

استناد: مهدی نظر، حسین رضایی و سید حسام‌الدین حسینی (۱۴۰۴). «نقش زیست‌بوم مدرسه در هویت‌یابی نوجوانان ایرانی». مجله تربیت اسلامی ۲۰(۵۳): ۷-۳۹.

مقدمه

در زیست جهان کنونی عوامل مختلفی در هویت‌یابی افراد دخیل هستند. مهم‌ترین دوره تشکیل هویت افراد در سنین نوجوانی است. از دیدگاه اریکسون (۱۹۶۸) هویت، افتراق و تمیزی است که فرد بین خود و دیگران می‌گذارد. هویت به‌عنوان یک سازه روانی اجتماعی شامل نوع تفکر، اعتقادات افراد و شیوه ارتباطات او با دیگران است. در دوره نوجوانی تغییرات اساسی در تشکیل هویت افراد حاصل می‌شود که فرد به‌دنبال تشکیل یک هویت شخصی است. در این فرآیند فرد به‌دنبال یکپارچه‌سازی اعتقادات راجع به خودش، دیدگاه دیگران نسبت به او و تعهد وی نسبت به ارزش‌ها و هدف‌های زندگی است. (شوارتز، ۲۰۰۵؛ خباز و همکاران، ۱۳۸۹) شکل‌گیری هویتی منسجم و مستقل و رشد نوجوانان در تمامی زمینه‌ها، امری غیرقابل انکار در تعلیم و تربیت او در دوره نوجوانی است. (رضوی، ۱۳۸۳)

آموزش و پرورش در جهت شکل‌گیری هویت دانش‌آموزان از طریق مدارس، محیط‌های آموزشی و مجرای برنامه درسی نقش‌آفرینی می‌کند. (طالب‌زاده و فتحی، ۱۳۸۲) اهمیت عملکردهای نظام آموزش و پرورش چنان است که روسو آن را کشتی نجات‌دهنده بشریت و کانت آن را ابزار انسان نمودن آدمی معرفی می‌کند. (نقیب‌زاده، ۱۳۸۱) در شکل‌گیری هویت نوجوانان عوامل مختلفی در زیست‌بوم مدرسه دخیل است که می‌توان از ارتباطات شکل گرفته با همسالان، رفتارها و نگرش‌های معلمان، برنامه‌های درسی، روابط حاکم بر مدرسه، فضای فیزیکی و امکانات مدارس یادکرد. (آذین، موسوی، ۱۳۸۸) برنامه آموزشی مدارس دارای لایه دیگری است که از آن به برنامه آموزشی پنهان یا غیررسمی یاد می‌شود و این مسئله نیز دانش‌آموزان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. (گیدنز، ۱۳۹۰) در نگاهی زیست‌بومی به نظام آموزش و پرورش ارکان مختلفی در هویت‌یابی نوجوانان نقش‌آفرینی می‌کنند. شناسایی این ارکان و تأثیر آن بر ابعاد و سازه‌های مختلف هویتی نوجوانان، امکان فهم دقیق مسئله و رویارویی مناسبی برای ذی‌نشان در عرصه هویت نوجوان فراهم می‌سازد؛ بنابراین، پژوهش حاضر در یک تحقیق کیفی به تبیین نقش زیست‌بوم تعلیم و تربیت رسمی در شکل‌دهی به هویت نوجوانان می‌پردازد. این تحقیق به روش تحلیل مضمون و با استفاده از داده‌های کدگذاری شده که حاصل بازخوانی منابع مرتبط با مسئله در پایگاه‌های علمی از سه زبان فارسی، انگلیسی و عربی است. در راستای لزوم بررسی مسئله نقش مدرسه در هویت‌یابی نوجوانان، تأکید بر این نکته ضروری است که مدرسه باید به‌عنوان یک زیست‌بوم فرهنگی - اجتماعی مورد توجه قرار گیرد، نه صرفاً یک نظام فرهنگی مرسوم. این نگاه جامع به مدرسه مستلزم شناسایی و تحلیل ارکان مختلفی است که در نگاه‌های نظام‌محور سنتی معمولاً مورد غفلت قرار می‌گیرند. ارکان زیست‌بوم فرهنگی - اجتماعی مدرسه باید شناسایی شوند تا بتوان مشخص کرد کدام‌یک از این ارکان بر هویت نوجوانان تأثیرگذار هستند و چگونه می‌توان به همه آنها توجه داشت.

در این زمینه، بررسی ابعاد هویتی مختلف و ابعاد گوناگون آنها نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. پرسشی که در این میان مطرح می‌شود این است که آیا دانش‌آموزان در مدرسه صرفاً به یادگیری دانش مشغول‌اند، یا اینکه ابعاد مختلف هویت آنها نیز در این محیط دستخوش تغییر و تأثیر قرار می‌گیرد؟ اگر چنین است، کدام سازه‌ها و ابعاد هویتی بیشتر تحت تأثیر قرار می‌گیرند؟ و در این میان، کدام بخش از عوامل و ارکان مدرسه نقشی کلیدی در این فرآیند ایفا می‌کنند؟

پاسخ به این سؤالات مستلزم نگاهی جامع به مسئله و در نظر گرفتن تأثیر ارکان مختلف مدرسه در قالب یک زیست‌بوم بر ابعاد متنوع هویتی دانش‌آموزان است. این رویکرد می‌تواند درک بهتری از نقش مدرسه در شکل‌دهی به هویت نوجوانان فراهم کند و زمینه‌ای برای ارائه راهکارهای مؤثر در جهت تقویت این فرآیند فراهم سازد. توجه به این مسئله، همچنین به سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مربیان کمک می‌کند تا با دیدی وسیع‌تر به تربیت نوجوانان در نظام آموزشی بپردازند.

پیشینه پژوهش

در پایان‌نامه‌ای با عنوان «هویت دانش‌آموزان در میانه گفتمان خانواده و مدرسه (مورد مطالعه: دانش‌آموزان دختر شاغل به تحصیل در دبیرستان‌های دولتی شهر ایلام)» در تحقیقی کیفی به ابعاد هویت فردی، هویت شغلی، هویت سیاسی و هویت دینی نوجوانان پرداخته شده است. (دارابی،

۱۳۹۰) تأثیر نظام مشاوره مدارس بر ابعاد هویتی دانش‌آموزان مورد مسئله تحقیق پایان‌نامه‌ای با عنوان «کارکرد نظام مشاوره مدرسه در فرآیند شکل‌گیری هویت نوجوانان برحسب انتخاب رشته تحصیلی از دیدگاه مشاوران مدرسه و دانش‌آموزان دختر پایه نهم دوره متوسطه» بوده است. (یاوری، ۱۳۹۶) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی تأثیر برنامه درسی پنهان بر تقویت هویت ملی و دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه آموزش و پرورش منطقه ۵ شهر تهران سال تحصیلی ۹۲-۹۳» دو بعد هویت ملی و هویت دینی مورد توجه پژوهشگران بوده است که نتایج به‌دست‌آمده حاکی از تأثیر برنامه درسی پنهان مدارس بر تقویت این ابعاد هویتی بوده است. (لهراسبی، ۱۳۹۳) در پایان‌نامه دیگر با «عنوان بررسی درک دبیران دوره متوسطه شهرستان شاهین‌دژ از نقش نظام آموزشی در رشد اجتماعی و هویت دانش‌آموزان» هویت فردی، اجتماعی و ملی دانش‌آموزان مورد بررسی قرار گرفته است. (چهاردولی، ۱۳۹۲) در پایان‌نامه‌ای با روش کمی به‌عنوان «بررسی تأثیر مؤلفه‌های آموزش و پرورش بر شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان مدارس راهنمایی منطقه ۲ آموزش و پرورش شهر تهران» به ابعاد هویت اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و ملی دانش‌آموزان و نقش مؤلفه‌های آموزش و پرورش در شکل‌گیری آن پرداخته‌شده و اثرگذاری مؤلفه‌های آموزش و پرورش بر این ابعاد هویتی اثبات‌شده است. (سلیمیان، ۱۳۹۲) در مقاله «نقش خانواده و مدرسه در شکل‌گیری هویت جنسیتی دختران» در یک پژوهش کیفی با روش تحلیل محتوا به نقش مدرسه در هویت جنسی پرداخته‌شده است. (عباسپور و همکاران، ۱۳۹۷) در مقاله «شناسایی معیارهای طراحی معماری مدرسه مبتنی بر نظریه حرکت جوهری ملاصدرا به‌مثابه عامل مؤثر در شکل‌گیری هویت انسان» با بررسی پنج نمونه از مدارس معاصر ایران به تأثیر قابلیت‌های فضای مدرسه در شکل‌دهی هویت انسان اشاره‌شده است. (معین مهر و مجیدی، ۱۴۰۱) در مقاله‌ای با روش پدیدارشناسی با عنوان «واکاوی نقش مدرسه در ساخت هویت اخلاقی دانش‌آموزان» شکل‌گیری هویت اخلاقی نوجوانان مورد توجه بوده است. (حاج حسینی و همکاران، ۱۴۰۰) محتوای آموزشی و نمادهای هویت ملی در هویت‌سازی دانش‌آموزان با روشی کیفی از نوع تحلیل محتوا مسئله مورد بررسی مقاله «بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸» بوده است. (فیاض و ایکانی قوشچی، ۱۳۹۰) در دو مقاله با مطالعه تحلیلی با عنوان «دور المناهج التربوية - التعليمية - فی تأصيل الهوية الوطنية: دراسة تحليلية» و «دور المدرسة فی ترسیخ قیم المواطنة لدى المتعلمین: دراسة تحليلية» به نقش مدرسه و برنامه‌های درسی آموزشی در شکل‌یابی هویت فردی، اجتماعی و ملی دانش‌آموزان پرداخته‌شده است. (ابن سلیم و بولرباح، ۲۰۱۹)^۱ و (الترهونی، ۲۰۲۰)^۲

شکل‌گیری هویت دینی در نوجوان و نقش مدرسه در آن مسئله مورد بررسی در مقاله «Religious identity formation among adolescents: The role of religious secondary schools in educational settings: A critical focus for education in the 21st century» (Wang, 2012) بوده است. در مقاله «Identity development-in-context: The school» (& Flum, 2012) در سه مقاله «Identity making in schools and classrooms»، «as an important context for identity development» و «The Role of School Counselors in Meeting Students' Mental Health Needs: Examining Issues of Professional Identity» به ابعاد هویت فردی، اجتماعی و شغلی نوجوانان و نقش مدرسه و مشاوران مدرسه در آن پرداخته شده است (DeKruyf, Trice-Black, & Auger, 2013) (Lannegrand & Bosma, 2006) (Reay, 2009).

روش پژوهش

در جهت تبیین نقش تعلیم و تربیت رسمی در شکل‌دهی به هویت نوجوان ایرانی در این تحقیق از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. وجه اصلی به‌کارگیری این روش، استخراج کدهای توصیفی و تجویزی به‌منظور ترسیم مدل مفهومی می‌باشد. با توجه به اینکه در این تحقیق

تلاش می‌شود مدل مفهومی رابطه علی متغیرها ترسیم شود، تحلیل مضمون به روش داده بنیاد با رهیافت ساختارگرا (اشتراوس و کوربن) نزدیک می‌شود. در تحقیق حاضر چارچوب نظری به صورت پیشینی مقولات را تعیین نمی‌کند بلکه در جهت کمک و تقویت زبان و خلاقیت محقق در کدگذاری بیان شده که باعث ایجاد حساسیت نظری و جهت‌دهی به محقق در تعیین مقوله‌ها خواهد بود.

در راستای این روش ابتدا ۳۵۰ منبع مرتبط با این مسأله در سه زبان فارسی، انگلیسی و عربی مورد شناسایی قرار گرفت و پس از بررسی‌ها و پالایش‌های صورت گرفته جهت استخراج کدهای غنی ۲۴ منبع مختلف از این موارد برگزیده شد که از بین آنها ۱۲ منبع فارسی، ۱۰ منبع انگلیسی و ۲ منبع عربی مورد تحلیل قرار گرفت. بررسی منابع مرتبط با نقش تعلیم و تربیت رسمی بر هویت نوجوانان منجر به شناسایی تعداد زیادی از مطالعات شد. در این راستا، از میان ۳۵۰ منبع اولیه، آن دسته از منابعی که به صورت مستقیم به موضوع نقش مدرسه در شکل‌گیری هویت نوجوانان پرداخته بودند، مورد توجه قرار گرفتند. در نهایت، ۲۴ منبع به عنوان منتخبان نهایی شامل ۶ پایان‌نامه و ۱۸ مقاله انتخاب شدند.

معیار انتخاب این منابع اعتبار، قوت منابع، و ارتباط بیشتر آن با پرسش اصلی تحقیق شامل نقش ارکان مدرسه بر ابعاد گوناگون هویتی نوجوانان است. این منابع با دقت و براساس ارتباط مستقیم با محور پژوهش مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. برای سهولت دسترسی و شناسایی، تمامی منابع منتخب در فهرست نهایی منابع با علامت (*) مشخص شده‌اند.

این منابع به طور ویژه بر تعامل میان عوامل و ارکان مدرسه و ابعاد هویتی تأکید داشته و دیدگاه‌های گوناگونی از تربیت رسمی و غیررسمی در بستر مدرسه را بررسی کرده‌اند. به این ترتیب، مجموعه‌ای از اطلاعات منسجم و کاربردی جهت بررسی نقش تعلیم و تربیت رسمی در شکل‌گیری هویت نوجوانان گردآوری شده است.

از کدگذاری و تحلیل مضمون منابع منتخب ۹۸ کد غنی استخراج شد که پس از مقوله‌بندی مضامین و توجه به جهت اثرگذاری در چهار بُعد هویت‌ساز، هویت‌سوز، بسته به جهت عناصر و فاقد تأثیر این کدها با توجه به ارکان زیست‌بوم و ابعاد هویتی مورد ارزیابی قرار گرفتند. در بررسی‌های صورت گرفته اگر در منابع و اسناد نسبت به تأثیر مثبت ارکان زیست‌بوم بر ابعاد هویتی تصریحی شده باشد در کدگذاری مضامین جهت تأثیرگذاری آن هویت‌ساز در نظر گرفته شده است. اگر در اسناد تأثیر این نوع نقش‌آفرینی آسیب‌زا بوده و به آن تصریح شده است جهت اثرگذاری هویت‌سوز در نظر گرفته شده است. اگر تصریحی در بین نباشد و صرفاً تأثیر معنادار عاملی مطرح است جهت اثرگذاری آن بسته به جهت عناصر لحاظ شده است. در حالت آخر نیز اگر رابطه معناداری موجود نباشد فاقد تأثیر محسوب می‌شود.

در بررسی اسناد مورد مطالعه و کدگذاری مضامین تنها به نتایج مستخرج از روش‌شناسی تحقیق توجه شده است و مطالب مطرح در ادبیات موضوع تحقیق یا اظهارنظرهای شخصی محققان و محتوای فاقد قوت نظری مورد لحاظ نبوده است، بلکه از تمامی محتوای اسناد و منابع صرفاً به نتایج کلیدی که حاصل از یافته‌های تحقیق بوده است، توجه شده است.

روش تحلیل مضمون، یکی از شیوه‌های متداول تحلیل محتوای متنی و به عنوان یک روش اساسی برای تحلیل کیفی در نظر گرفته می‌شود. (خنیفر، ۱۳۹۶، ص ۵۳)

مراحل انجام این پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون عبارتند از:

- آشنا شدن با داده‌ها؛
- ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری؛
- جستجو و شناخت مضامین؛
- ترسیم شبکه مضامین؛
- تحلیل شبکه مضامین؛
- ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن (خنیفر، ۱۳۹۶، ص ۵۷).

چارچوب مفهومی و مبانی نظری

چارچوب نظری

در این پژوهش، چارچوب نظری با رویکرد زیست‌بوم‌وار به مدرسه به‌عنوان یک زیست‌بوم فرهنگی شکل گرفته است. این رویکرد، مدرسه را به‌عنوان یک سیستم زنده و پویا در نظر می‌گیرد که تعاملات پیچیده بین عناصر زنده و غیرزنده در آن، نقش اساسی در شکل‌گیری هویت نوجوانان ایفا می‌کند. زیست‌بوم شامل موجودات زنده و عوامل غیرزنده است که در تعامل با یکدیگر، سیستم پیچیده و پویایی را ایجاد می‌کنند (Edutopia, n.d.). در این چارچوب، مدرسه متشکل از دانش‌آموزان، معلمان، کارکنان، برنامه‌های درسی، فضای فیزیکی و فرهنگ مدرسه است که در تعامل با هم، محیطی تأثیرگذار بر هویت‌یابی نوجوانان شکل می‌دهند.

زیست‌بوم فرهنگی

زیست‌بوم فرهنگی، با رویکردی ارگانیک، بر تعاملات انسانی، عواطف و اراده‌ها تأکید دارد و در تقابل با دیدگاه نظام فرهنگی ساختارگرا قرار می‌گیرد (ولیان و طاهری کلانی، ۱۴۰۰). مدرسه به‌عنوان یک زیست‌بوم فرهنگی، محیطی پویا و در حال تکامل است که هویت نوجوانان را از طریق تعاملات فرهنگی و اجتماعی شکل می‌دهد. این محیط شامل برنامه‌های درسی، فعالیت‌های فوق برنامه، روابط معلم - دانش‌آموز و فرهنگ مدرسه است که همگی در کنار هم سیستم پیچیده‌ای را تشکیل می‌دهند (Akshar Arbol, n.d). پیشران‌های آینده‌ساز مانند ترندها، الگوها و سبک‌های زندگی نیز در این فرآیند نقش کلیدی دارند.

تعاملات بین دانش‌آموزان، معلمان، برنامه‌های درسی و فضای فیزیکی، نه تنها بر یادگیری، بلکه بر شکل‌گیری هویت نوجوانان تأثیر می‌گذارند (Edutopia, n.d). روابط مثبت معلم - دانش‌آموز حس تعلق و هویت قوی‌تری ایجاد می‌کند. زیست‌بوم مدرسه، با فراهم کردن فرصت‌های تعامل و مشارکت، به نوجوانان کمک می‌کند تا هویت خود را در بستر فرهنگی مدرسه شکل دهند (Akshar Arbol, n.d). فرهنگ مدرسه، برنامه‌های درسی و روابط اجتماعی از عوامل کلیدی این فرآیند هستند.

هویت

هویت تعریفی است که فرد از خود و وجود خود می‌کند و به پرسش‌هایی چون «من کیستم» و «چه می‌خواهم»، پاسخ می‌دهد و از طریق آن به ابعاد شخصیت خود نوعی هماهنگی و انسجام نسبی می‌بخشد و از نظر روانی و رفتاری در زمان و مکان موضع‌یابی می‌کند. شناخت خود یکی از بزرگترین دغدغه‌های بشریت از آغاز تاکنون بوده است. جستجوی انسان برای درک کیستی خود و دیگری تلاشی برای تحقق یافتن هویت بوده است. هویت در عمل به مفهوم شناسایی و شناساندن است. در عصر حاضر که انسان‌های آن بیش از همه عصرها در معرض تعرض‌ها و دگرگونی‌های هویتی قرار دارند، نیاز طبیعی انسان برای به دست آوردن درک و معنایی از خود و جهان پیرامون نمایان‌تر شده است. بی‌تردید مسئله «هویت» مسئله آینده‌های ما نیز هست. کاستلز، هویت را «چونان فرایند ساخته شدن معنا بر پایه یک ویژگی فرهنگی دانسته که با یک دسته ویژگی‌های فرهنگی بر دیگر منابع برتری دارند» (گل محمدی، ۱۳۸۱، ص ۲۲۵) باید در نظر گرفت؛ بنابراین می‌توان مسئله هویت را مسئله «معنا» دانست. از طرفی «ساخت معنا» یا هویت، فرایندی است که بر بنیان‌های جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی، دینی و سیاسی و اجتماعی استوار است. از این‌رو، «تحول» و «تداوم» از مهم‌ترین خصوصیات هویت به شمار می‌آید. (دیلیم صالحی، ۱۳۸۵، ص ۴) از نگاهی دیگر، هویت به شناسنامه فرد یا گروهی از افراد تعبیر می‌شود که آنان را از سایر افراد یا گروه‌ها متمایز می‌سازد، از این‌رو هویت در ارتباط با خود و دیگری شکل می‌گیرد و ماهیتاً قرین در احساس متضاد تعلق و شباهت و گروه خودی (ما) و احساس تمایز یا تبعیض در برابر گروه غیرخودی (دیگران) است. (Tajfel, 1972, P. 31) هویت را می‌توان در سطح فردی و جمعی دسته‌بندی کرد.

هویت مطلوب: با توجه به تعیین نقش عوامل در ابعاد هویتی هویت مطلوب در این بین وجود دارد. اگر عوامل، موجب تقویت و افزایش دهنده نقش مؤثر و معنادار عوامل در بهبود هویت باشند، در راستای هویت مطلوب خواهند بود. این نوع هویت با ویژگی‌ها، ارزش‌ها، باورها و اهدافی است که مورد اهمیت بوده و فرد و جامعه به دنبال تثبیت آن است. رسیدن فرد به هویتی ایرانی اسلامی که منطبق با فطرت انسانی و ارزش‌های فردی و اجتماعی حاکم بر فرهنگ کشور است، هویت مطلوب نوجوان ایرانی محسوب می‌شود.

ابعاد هویت برای استفاده در مقولات استخراجی از مضامین به شرح ذیل است:

۱. **هویت فردی:** تشکیل نظام باورها، ارزش‌ها و آگاهی در این زمینه و رفتارهایی که شخص در جهت تعامل مقابل دیگران یاد می‌گیرد و جنبه‌های مختلف هویت شخص و رشد آن، در این بعد مورد توجه است. هویت فردی یک فرآیند پویاست که در طول زمان دستخوش تکامل و تغییر قرار می‌گیرد و فرد جایگاه خود را در عالم و احساس تعلق و معنا را در این بعد هویتی تجربه می‌کند. در منابع «هویت اخلاقی» و «هویت خلاق» نیز به این بعد ارجاع داده شده است.

۲. **هویت اجتماعی:** این بعد هویتی نشأت گرفته از جایگاه و تعلق فرد به جامعه است که فرد خود را متعلق به یک گروه اجتماعی معین و ارزش‌های آن می‌داند و روابط اجتماعی خود را از افراد و جماعات دیگر متمایز می‌کند. تعابیر دیگر همچون «هویت جمعی»، «هویت گروهی»، «هویت طبقاتی» و «هویت قومی» به این بعد ارجاع داده شده است.

۳. **هویت دینی:** در این دوره نوجوان نسبت به مسائلی که با دین و مذهب او ارتباط دارد دچار تأثیر و تغییر قرار می‌گیرد. هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعلق شخص به دین و جامعه دینی است. از هویت دینی با عبارتی چون هویت مذهبی و هویت اسلامی نیز تعبیر می‌شود.

۴. **هویت سیاسی:** به مجموعه باورها، ارزش‌ها و نگرش‌هایی که نوجوان نسبت به مسائل سیاسی اجتماعی و فرهنگی کشورش می‌تواند داشته باشد، احساس تعلق به یک گروه سیاسی خاص، ایدئولوژی‌ها، نگرش‌ها به حکومت، عدالت اجتماعی و سایر مسائل مرتبط با سیاست در این بعد هویتی مورد توجه قرار می‌گیرد.

۵. **هویت فرهنگی:** این بعد هویتی به مجموعه‌ای از ویژگی‌ها، باورها، ارزش‌ها، رفتارها و نمادهایی که فرد خود را با آن شناسایی و تعریف می‌کند اطلاق می‌شود. در این بعد شیوه مشی زندگی، آداب و رسوم و جنبه‌های دیگر فرهنگ عینی و ذهنی مورد توجه است.

۶. **هویت شغلی:** در این بعد هویتی افراد با توجه به توانایی‌ها و امکانات موجود و علایق خود هدف‌های شغلی را دنبال می‌کنند. چگونگی درک افراد از خود در زمینه کار و ایفای نقش در جامعه مورد توجه در این بعد هویتی است. تعابیر دیگر چون «هویت تحصیلی»، «هویت حرفه‌ای»، «هویت آموزشی» و «هویت علمی» به این بعد ارجاع داده شده است.

۷. **هویت جنسی:** دوره‌ای که از آن با بحران جنسی نیز یاد می‌شود که نوجوان با آغاز دوران بلوغ به صورتی کنجکاوانه در شناخت آن قدم برمی‌دارد. درک و تجربه افراد از جنسیت خود که شامل احساسات، باورها و رفتارهای آنان در رابطه با جنسیتشان است، در این بعد هویتی مورد توجه است. تعابیر «هویت جنسیتی» و «هویت خانوادگی» نیز به این بعد ارجاع داده شده است.

۸. **هویت ملی:** توجه یک فرد به پیرامون خود و جایگاه فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و ارزش‌های تاریخی بر خواسته از هویت تاریخی خود، زمان حاضر و گذشته یک ملت در این بعد جای می‌گیرد. در منابع عباراتی چون «هویت تاریخی»، «هویت جغرافیای» و «هویت زبانی» به این بعد ارجاع داده می‌شود.

۹. **هویت امتی و تمدنی:** هویت امتی به احساس تعلق فرد یا گروه به یک امت یا جماعت خاص براساس ارزش‌ها، باورها و اهداف مشترک دینی، فرهنگی یا معنوی اشاره دارد. هویت تمدنی نیز به شناخت فرد از تمدنی که به آن وابسته است و ریشه‌های عمیق تاریخی آن مربوط می‌شود. این هویت‌ها، با پیوند دادن فرد به باورمندان توحید و تمدن اسلامی، در سطوح محلی تا جهانی، منبع قدرت، پیشرفت و انسجام در برابر چالش‌ها بوده و به حفظ فرهنگ دینی، تقویت همبستگی امت اسلام و توسعه تمدن اسلامی کمک می‌کنند.

۱۰. **هویت آنلاین:** هویت دیجیتال به ادراک فرد از خود و نقشش در فضای مجازی اشاره دارد که تحت تأثیر نگرش‌ها، گرایش‌ها، کنش‌ها، تجربیات و احساسات او شکل می‌گیرد. این هویت پنهان، منعطف و چندبُعدی است و نیاز به مدیریت حریم خصوصی و امنیت دارد. بیو، پروفایل‌های دیجیتال، اشتراک‌گذاری محتوا و تعاملات آنلاین، نمایانگر هویت فردی و اجتماعی در فضای مجازی هستند. این هویت بر تعاملات افراد در دنیای حقیقی نیز تأثیرگذار است.

نقش

در تحقیقات علمی وقتی از بررسی نقش یک عامل در ایجاد یک واقعه یا پدیده یاد می‌شود به معنای تأثیرگذاری آن عامل در ایجاد آن پدیده است. در این مورد تحقیقات ممکن است به دنبال بررسی و ارزیابی نقش یک عامل خاص باشد تا بفهمد که چگونه و به چه اندازه این عامل در ایجاد واقعه تأثیر دارد؛ به عبارت دیگر تحقیق در این زمینه به بررسی ارتباط علی بین عامل موردنظر و پدیده موردبررسی می‌پردازد؛ بنابراین بررسی نقش یک عامل در ایجاد یک پدیده می‌تواند به دست آوردن اطلاعات و درک بهتر از رابطه علی بین این عامل و پدیده مورد نظر کمک کند.

در این پژوهش، منظور از «نقش»، رابطه‌ی موجود بین عوامل تأثیرگذار و ابعاد هویتی است. مدرسه و تعلیم و تربیت رسمی به‌عنوان یک زیست‌بوم فرهنگی در نظر گرفته شده‌اند که به مثابه بستری برای شکل‌گیری هویت عمل می‌کنند. ابعاد مختلف هویتی نیز به‌عنوان جنبه‌های کلیدی هویت‌یابی نوجوانان مورد توجه قرار گرفته‌اند. هدف این پژوهش، تبیین رابطه‌ی بین ارکان زیست‌بوم فرهنگی مدرسه و ابعاد هویتی است که در چهار حالت مختلف بررسی می‌شود:

۱. **هویت‌ساز:** عواملی که در راستای ایجاد، تقویت و تعریف ابعاد مختلف هویتی است، عامل هویت‌ساز محسوب می‌شود. این تأثیر مطابق با فطرت انسانی است و در راستای هویت مطلوب ایرانی اسلامی است. همچنین این نوع نقش‌آفرینی منطبق با ارزش‌های حقیقی و اجتماعی کشور ایران است؛ بنابراین از این حیث یک نوع نگاه ارزشی بر مسئله حاکم است. این نوع نقش‌آفرینی بر رفتار و روابط اجتماعی افراد تأثیر می‌گذارد و موجب ایجاد حس تعلق، همبستگی و تعامل مثبت در جامعه است.

۲. **هویت‌سوز:** عواملی که در راستای تضعیف ابعاد هویتی باشد و نسبت به هویت مطلوب ایرانی اسلامی آسیب‌زا باشد، عامل هویت‌سوز محسوب می‌شود. این نوع نقش‌آفرینی در نقطه مقابل عامل هویت‌ساز قرار می‌گیرد.

۳. **بسته به جهت عناصر:** در مواردی که تأثیر یک عامل بر ابعاد هویتی صرفاً معنادار باشد و جهت تقویت یا تضعیف هویت مشخص نشده باشد، این عامل به‌عنوان یک عنصر خنثی یا بدون جهت‌گیری خاص در نظر گرفته می‌شود. در این حالت، اگر نقش‌آفرینی عامل در جهت شکل‌گیری هویت مطلوب باشد، به‌عنوان یک عامل هویت‌ساز عمل می‌کند. اما اگر تأثیر آن در جهت مخالف باشد، می‌تواند به‌عنوان یک عامل هویت‌سوز تلقی شود.

۴. **فاقد تأثیر:** در این حالت، ارکان زیست‌بوم مدرسه به‌عنوان عوامل تأثیرگذار، نقش معناداری در تحول ابعاد هویتی دانش‌آموزان ایفا نکرده‌اند. در بررسی تحقیقات مختلف و منابع موجود، نقش ارتباط بین عامل موردنظر و پدیده موردبررسی از این حیث کدگذاری شده است.

نوجوان

روانشناسان در زمینه تعریف نوجوانی اتفاق نظر ندارند، اما به‌طور کلی می‌توان گفت: نوجوانی دوره‌ای است بین کودکی و بزرگسالی که طول مدت آن برحسب فرهنگ‌ها و محیط‌های مختلف، متفاوت است و حدوداً از ۱۱ تا ۲۰ سالگی ادامه دارد (نجفی علمی، ۱۳۸۹). دوره نوجوانی، حداثت بین کودکی و جوانی یا دوره انتقال از کودکی به بزرگسالی است و این انتقال در تمامی زمینه‌های رفتاری، اخلاقی، عاطفی و اجتماعی صورت می‌گیرد و فرد خواستار تغییر حالت و خلق و خوی کودکانه است (نجفی علمی، ۱۳۸۹). در دستورالعمل‌های مراقبتی، گروه سنی نوجوان در بازه ۵ تا ۱۸ سال قرار دارد (ترابی، ۱۴۰۰). سازمان بهداشت جهانی، دوران نوجوانی را بین ۱۰ تا ۱۹ سالگی تعریف می‌کند (WHO, 2023).

نتایج تحلیل

مضمون اولیه	رکن زیست‌بوم	سازه هویتی	جهت اثرگذاری
تأثیر بافت مدرسه بر شغل دانش‌آموزان	بافت مدرسه	هویت شغلی	بسته به جهت عناصر
تأثیر مدرسه بر بازتولید هویت‌های طبقاتی	بافت مدرسه	هویت اجتماعی	هویت‌سوز
تأثیر بافت مدرسه بر نوع نگرش دانش‌آموزان	بافت مدرسه	هویت فردی	بسته به جهت عناصر
تأثیر برنامه پنهان مدارس بر تقویت هویت ملی	برنامه پنهان	هویت ملی	هویت‌ساز
عدم تأثیر برنامه پنهان مدرسه در هویت دینی	برنامه پنهان	هویت دینی	فاقد تأثیر
ضعف امکانات و برنامه‌ریزی مناسب مدارس در تقویت هویت ملی	فناوری‌های مدرسه	هویت ملی	هویت‌ساز
تأثیر مدرسه بر شکل‌گیری هویت گروهی و اجتماعی دانش‌آموزان	ساختار مدرسه	هویت اجتماعی	هویت‌ساز
تلاش مدرسه در راستای هویت مذهبی مناسک‌گرا، جمعی و هم‌پوشان با پرورش سیاسی	ساختار مدرسه	هویت سیاسی	هویت‌ساز
تعارض و تفاوت مدرسه و خانواده در چهار مؤلفه هویتی، تحصیلی، مذهبی، سیاسی و انضباطی	ساختار مدرسه	هویت دینی	هویت‌ساز
دستیابی مدارس به دانش‌آموزان مطیع برخلاف خانواده	ساختار مدرسه	هویت فردی	هویت‌ساز
تأثیر مدارس پیش حرفه‌ای بر هویت‌یابی شغلی سریع‌تر دانش‌آموزان در مقایسه با مدارس پیش آکادمیک	ساختار مدرسه	هویت شغلی	بسته به جهت عناصر
تأثیر روابط موجود در مدارس بر تقویت هویت دینی	تعامل بازیگران	هویت دینی	هویت‌ساز
تأثیر نحوه تعامل با همسالان در مدرسه بر هویت اخلاقی دانش‌آموزان	تعامل بازیگران	هویت فردی	هویت‌ساز
تأثیر فعالیت‌های گروهی مدرسه بر شکل‌گیری هویت جمعی دانش‌آموزان	تعامل بازیگران	هویت اجتماعی	هویت‌ساز
تأثیر رابطه معلم-دانش‌آموز بر رشد هویت علمی مثبت	تعامل بازیگران	هویت شغلی	هویت‌ساز
تأثیر نحوه برخورد کادر مدرسه بر هویت اخلاقی دانش‌آموزان	بازیگران مدرسه	هویت فردی	هویت‌ساز
نقش مدارس و معلمان به‌طور ناخواسته و اغلب منفی در رشد هویت نوجوانان	بازیگران مدرسه	هویت فردی	هویت‌سوز
تأثیر معلم و همکلاسی‌ها بر تربیت اعتقادی، اخلاقی و عبادی دانش‌آموزان	بازیگران مدرسه	هویت دینی	بسته به جهت عناصر
تأثیر نقش راهبری معلم بر هویت ملی دانش‌آموزان	بازیگران مدرسه	هویت ملی	هویت‌ساز
تأثیر روحیه علم دوستی کادر مدرسه بر موفقیت شغلی دانش‌آموزان	بازیگران مدرسه	هویت شغلی	هویت‌ساز
تأثیر جو اجتماعی مدارس بر تقویت هویت ملی	جو مدرسه	هویت ملی	هویت‌ساز
تأثیر جو اجتماعی مدارس بر تقویت هویت دینی	جو مدرسه	هویت دینی	هویت‌ساز
تأثیر فضای مدرسه بر هویت اخلاقی دانش‌آموزان	جو مدرسه	هویت فردی	هویت‌ساز
تأثیر ساختار فیزیکی مدارس بر تقویت هویت ملی	معماری مدرسه	هویت ملی	هویت‌ساز
تأثیر ساختار فیزیکی مدارس بر تقویت هویت دینی	معماری مدرسه	هویت دینی	هویت‌ساز
تأثیر معماری فضا بر هویت جمعی دانش‌آموزان	معماری مدرسه	هویت اجتماعی	بسته به جهت عناصر
تأثیر نظام مشاوره مدارس بر ارتقا بهزیستی روانی دانش‌آموزان	فرآیند تربیتی	هویت فردی	هویت‌ساز
تأثیر مدارس با معرفی الگوها در هویت جنسیتی دختران	فرآیند تربیتی	هویت جنسی	هویت‌ساز
مدرک‌گرایی در تحصیل علم برخلاف خانواده	فرآیند تربیتی	هویت شغلی	هویت‌سوز
تأثیر ناخواسته فرآیندهای آموزشی بر رشد هویت نوجوانان	فرآیند آموزشی	هویت فردی	بسته به جهت عناصر
تأثیر منفی راهبردهای تدریس در کلاس‌های هنری که فضایی برای ابراز وجود نمی‌گذارد در هویت‌یابی شغلی دانش‌آموزان	فرآیند آموزشی	هویت شغلی	هویت‌سوز
تأثیر مدارس با آموزش و مشاوره خانواده‌ها در هویت جنسیتی دختران - تأثیر مدارس با مسئولیت دادن به دختران در هویت جنسیتی دختران	فرآیند آموزشی	هویت جنسی	هویت‌ساز

تأثیر برنامه‌های درسی بر شکل‌گیری و تعمیق هویت ملی	فرآیند آموزشی	هویت ملی	هویت‌ساز
تأثیر برنامه‌های آموزشی و مهارتی بر رشد اجتماعی دانش‌آموزان	فرآیند آموزشی	هویت اجتماعی	هویت‌ساز
تأثیر برنامه درسی بر رشد هویت نوجوانان	محتوای آموزشی	هویت فردی	بسته به جهت عناصر
تأثیر نقش کتب بر هویت ملی دانش‌آموزان	محتوای آموزشی	هویت ملی	هویت‌ساز
تأثیر نقش کتب بر هویت دینی دانش‌آموزان	محتوای آموزشی	هویت دینی	هویت‌ساز

۱. بخشی از جدول تحلیل مضمون

با توجه به کدگذاری‌ها و تحلیل مضامین منابع، تأثیر هرکدام از ارکان زیست‌بوم مدرسه بر ابعاد مختلف هویتی به شرح ذیل است:

۱. فناوری‌های مدرسه:

- تأثیر بر هویت ملی.

۲. برنامه پنهان:

- تأثیر بر هویت دینی و هویت ملی.

۳. جو مدرسه:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت دینی و هویت ملی.

۴. بافت مدرسه:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت شغلی و هویت ملی.

۵. معماری مدرسه:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت دینی و هویت ملی.

۶. محتوای آموزشی:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت دینی و هویت ملی.

۷. بازیگران مدرسه:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت شغلی، هویت دینی و هویت ملی.

۸. تعامل بازیگران:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت شغلی، هویت دینی و هویت ملی.

۹. فرآیند تربیتی:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت جنسی، هویت شغلی و هویت سیاسی.

۱۰. فرآیند آموزشی:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت جنسی، هویت شغلی، هویت دینی و هویت ملی.

۱۱. ساختار مدرسه:

- تأثیر بر هویت فردی، هویت اجتماعی، هویت جنسی، هویت شغلی، هویت دینی، هویت فرهنگی، هویت سیاسی و هویت ملی.

براساس یافته‌های تحقیق و ۹۸ کد غنی استخراج‌شده، تأثیر ارکان زیست‌بوم مدرسه بر ابعاد مختلف هویتی دانش‌آموزان به شرح زیر است:

۱. تأثیر بازیگران مدرسه:

بازیگران مدرسه (شامل مدیر، کادر، مشاوران، معلمان و دانش‌آموزان) بیشترین تأثیر را بر شکل‌گیری هویت دانش‌آموزان دارند. این تأثیر به‌طور خاص در موارد زیر مشاهده شده است:

- هویت فردی: ۱۰ کد
- هویت دینی: ۵ کد
- هویت شغلی: ۳ کد

در مجموع، ۱۸ کد به تأثیر بازیگران مدرسه بر هویت فردی، دینی و شغلی دانش‌آموزان اختصاص یافته است که نشان‌دهنده اهمیت ویژه این رکن در شکل‌گیری هویت نوجوانان است.

۲. تأثیر ساختار مدرسه:

ساختار مدرسه نیز از ارکان مهم تأثیرگذار بر هویت دانش‌آموزان است:

- هویت فردی: ۶ کد
- هویت ملی: ۴ کد
- هویت اجتماعی: ۳ کد

۳. تأثیر فرآیند آموزشی:

فرآیند آموزشی نیز در شکل‌گیری ابعاد مختلف هویتی نقش دارد:

- هویت فردی: ۵ کد
- هویت شغلی: ۴ کد
- هویت ملی: ۴ کد
- هویت اجتماعی: ۳ کد

۴. تأثیر فرآیند تربیتی:

فرآیند تربیتی نیز بر برخی ابعاد هویتی تأثیرگذار است:

- هویت فردی: ۴ کد

۵. تأثیر جو مدرسه:

جو مدرسه نیز در شکل‌گیری هویت فردی دانش‌آموزان نقش دارد:

- هویت فردی: ۳ کد

۶. تأثیر تعامل بازیگران:

تعامل بین بازیگران مدرسه نیز بر هویت فردی دانش‌آموزان تأثیرگذار است:

- هویت فردی: ۴ کد

تحلیل ابعاد هویتی:

در بین ابعاد هویتی، بیشترین تأکید منابع به ترتیب بر موارد زیر بوده است:

- هویت فردی: ۳۶ کد
- هویت ملی: ۱۸ کد

- هویت دینی: ۱۴ کد
- هویت اجتماعی: ۱۲ کد
- هویت شغلی: ۱۱ کد
- هویت جنسی: ۳ کد
- هویت سیاسی: ۳ کد
- هویت فرهنگی: ۱ کد

این یافته‌ها نشان‌دهنده آن است که در زیست‌بوم تعلیم و تربیت رسمی، بیشترین توجه به شکل‌گیری هویت فردی، هویت ملی و هویت دینی دانش‌آموزان معطوف شده است.

یکی از نهادهای مؤثر بر تشکیل هویت ملی در نوجوانان، زیست‌بوم تعلیم و تربیت رسمی هر کشوری است. طبق یافته‌های تحقیق هویت ملی دانش‌آموزان به شدت متأثر از تمامی ارکان زیست‌بوم مدرسه است و در تمامی موارد در تشکیل این بعد هویتی علاوه بر فرآیند تربیتی بدان تصریح شده است.

دومین بعد هویتی که غالب ارکان زیست‌بوم مدرسه بر آن به شدت تأثیرگذار هستند هویت دینی نوجوانان است که براساس یافته‌های تحقیق زیست‌بوم مدرسه تأثیر زیادی بر شکل‌گیری هویت دینی دانش‌آموزان دارد.

در تمامی ارکان زیست‌بوم به جز بافت مدرسه تصریح به تأثیر هویت‌سازی آنان شده است. در نظر نگارنده گرچه تصریحی در منابع، در مورد این رکن زیست‌بوم بر هویت‌سازی نشده است، لکن موقعیت خاص و بافت یک مدرسه می‌تواند بر ابعاد مختلف ابعاد هویتی تأثیر مثبتی داشته باشد. برای نمونه بافت مذهبی یک منطقه یا شهر که مدرسه در آن وجود دارد اثری هویت‌ساز بر هویت دینی دانش‌آموزان دارد. جهت اثرگذاری ارکان زیست‌بوم بر ابعاد هویتی در اغلب ارکان (به جز برنامه پنهان و فناوری‌های مدرسه) می‌تواند بسته به جهت عناصر هویت‌سوز نیز باشند؛ لکن پنج رکن در یافته‌های تحقیق تصریح به اثر هویت‌سوزی آنان شده است که عبارتند از:

۱. بافت مدرسه: هویت‌های طبقاتی در سیستم آموزشی بازتولید می‌شود که تحلیلی از نابرابری‌های ساختاری و فردی در مدرسه است. (Diane Reay, 2009, P. 15)

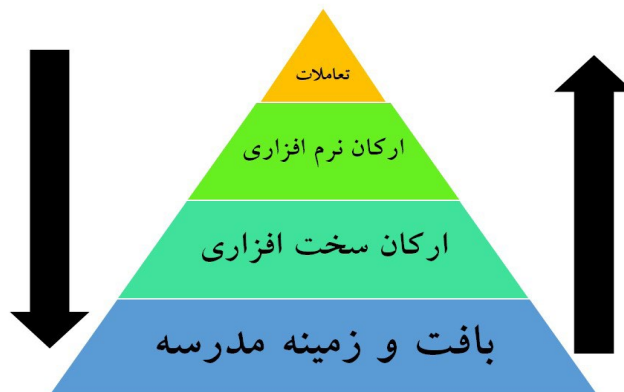
۲. فرآیندهای مدرسه: در تجزیه و تحلیل ۵۲ مقاله شناسایی شده که بر فرآیندهای آموزشی تمرکز داشتند، مدارس و معلمان ممکن است به طور ناخواسته (و اغلب منفی) در رشد هویت نوجوانان نقش داشته باشند. (Monique Verhoeven, 2018, P. 43)

۳. بازیگران مدرسه: رهبران و معلمان مدرسه بایستی آگاهی خود را نسبت به اینکه چگونه هنجارها و روال زندگی در مدارس و کلاس‌هایشان به شیوه‌های خاصی به جوانان نشان می‌دهند توسعه دهند. رهبران مدرسه باید از معلمان در کار با دانش‌آموزان حمایت کنند تا لحظاتی را بشناسند که جوانان به دنبال ایجاد اختلال در کارهای روزمره و هنجارهایی هستند که رشد هویت علمی مثبت را محدود می‌کنند. (Calabrese Barton et al., 2013, p. 37)

۴. فرآیند تربیتی: در مدرسه فردگرایی نهاد مدرن تبلیغ می‌شود که بر مبنای آن هویت امری شخصی است و جایگاه افراد در اجتماع حاصل دستاوردهای شخصی خودشان است. (دارابی، ۱۳۹۰، ص ۱۴۸)

۵. فرآیند آموزشی: تحصیل علم با روحیه‌ی مدرک‌گرایی در مدارس اتفاق می‌افتد. (دارابی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۷) براساس مصاحبه با ۵۸ دانش‌آموز آفریقایی - آمریکایی در کلاس‌های هنر این مطالعه نشان می‌دهد که راهبردهای تدریس در کلاس‌های هنری که فضایی برای ابراز وجود دانش‌آموزان باقی نمی‌گذارد ممکن است دانش‌آموزان را از درک خود به عنوان یک هنرمند که به دنبال مشارکت در هنرهای تجسمی است و از کاوش بیشتر دلسرد کند. (Verhoeven, 2018, p. 37)

برای نمایش جامع رابطه بین مجموعه عناصر و تعامل پیچیده عوامل درونی و بیرونی مدرسه در شکل‌گیری هویت دانش‌آموزان، می‌توان این ارتباط را به صورت زیر ترسیم کرد.

مدل مفهومی نقش زیست‌بوم مدرسه بر هویت‌یابی دانش‌آموزان

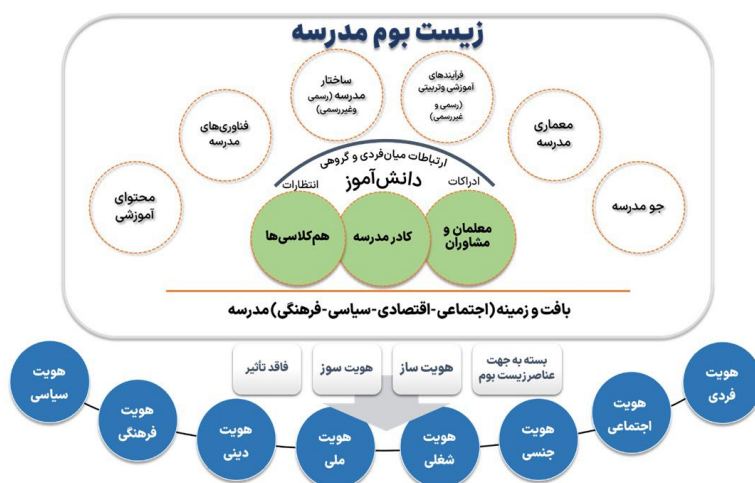
۲. مدل تعامل ارکان زیست‌بوم مدرسه در هویت‌یابی دانش‌آموزان

علاوه بر یافته‌های مذکور، در یک برآیند کلی از آنچه در تحقیقات آمده است و براساس کنار هم گذاشتن عوامل و عناصر ذی‌نقش در شکل‌دهی به هویت دانش‌آموزان می‌توان مدل نقش‌آفرینی زیست‌بوم مدرسه بر هویت‌یابی دانش‌آموزان را ترسیم کرد.

زیست‌بوم اشاره به سیستمی پیچیده و حاصل برهم‌کنش عناصر و عواملی است که در کنار هم یک «کل» نسبتاً منسجم، خودبسنده و خودنظم‌یافته را تشکیل می‌دهند. زیست‌بوم مدرسه شامل عناصر ملموس و غیرملموس متعددی است که هر یک از تحقیقات به جنبه‌هایی از آن و تأثیرات آن بر هویت دانش‌آموزان پرداخته بودند. تفکر سیستمی و گشت‌آلتی ایجاب می‌کند که از تک‌عاملی‌انگاشتن هویت‌یابی دانش‌آموزان در مدرسه پرهیز کرد و تمام عوامل را در یک کل پیچیده، درکنش متقابل با یکدیگر و نسبتاً منسجم در نظر گرفت که مجموعاً زیست‌بوم رشد و تحول دانش‌آموزان در محیط مدرسه را تشکیل می‌دهند.

همچنین هویت‌یابی نوجوانان را نمی‌توان محدود به تأثیرپذیری از خرده‌زیست‌بوم مدرسه دانست بلکه در یک نگاه ۳۶۰ درجه‌ای، زیست‌بوم رشد و تحول نوجوان شامل خرده‌زیست‌بوم‌های متعدد، مرتبط و درهم‌تنیده‌ای از جمله: خانواده، همسالان، فضای مجازی، شکل‌ها و مجامع فرهنگی، مذهبی و اجتماعی، محیط اقتصادی، محیط سیاسی و ... است که درنهایت با عوامل درونی و فردی نوجوان شامل ویژگی‌های ژنتیکی، جسمی، روانی، روحی، فطری و ... تأثیر و تأثر دارند که می‌تواند پرسش تحقیقات بعدی قرار گیرد.

بنابراین یکی از نتایج این تحقیق می‌تواند دست‌یابی به زیست‌بوم هویت‌یابی دانش‌آموزان در قلمرو مدرسه محسوب شود که به عنوان خرده‌زیست‌بومی در تعامل با سایر عوامل و نهادهای هویت‌بخش عمل می‌کند. براساس مقوله‌ها و مضامین به‌دست آمده در فرآیند کدگذاری برای هویت ۸ بعد و برای زیست‌بوم مدرسه مجموعاً ۱۲ عامل مطرح شده است. براساس این داده‌ها مدل زیر صورت‌بندی شده است:

۳. مدل مفهومی نقش زیست‌بوم مدرسه در هویت‌یابی دانش‌آموزان

براساس این مدل زیست‌بوم هویت‌یابی دانش‌آموزان در مدرسه شامل عناصر و عوامل زیر می‌باشد:

بازیگران کلیدی شامل معلمان و مشاوران، کادر مدرسه و هم‌کلاسی‌ها: مهم‌ترین عناصر زیست‌بوم مدرسه عوامل انسانی نقش‌آفرین در آن هستند. معلمان، مشاوران، مدیر و کادر مدرسه به‌عنوان اشخاص هویت‌یافته، از حیث الگودهی، رفتاری و بیانات هویت‌ساز بر دانش‌آموز مؤثرند. هم‌کلاسی‌ها نیز به‌عنوان همراهان دانش‌آموز در مسیر هویت نقش عمده‌ای بر هویت‌یابی وی دارند.

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

- مدارس راهنمایی مذهبی ممکن است در شکل‌گیری هویت دینی نوجوانان نقش داشته باشند؛ زیرا احتمالاً دارای نسبت بیشتری از همسالان مذهبی نسبت به مدارس متوسطه غیرمذهبی هستند. این مطالعات نشان می‌دهد که چنین جامعه‌ای از همسالان مذهبی، فرآیند شکل‌گیری هویت دینی نوجوان را تسهیل می‌کند. (Wang, 2012, P. 2)

- در بعد مدرسه، شخصیت و رفتار معلمان، هویت اخلاقی شکل‌گرفته در آنها و التزام عملی آنها به آموزه‌های اخلاقی تأثیر ماندگاری بر هویت اخلاقی دانش‌آموزان می‌گذارد. (حاج حسینی و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۵۴۰)

- محققان دریافته‌اند که مشاوران مدرسه در زندگی دانش‌آموزان تفاوت ایجاد می‌کنند و می‌توانند بر طیف وسیعی از نتایج، از جمله حمایت از رشد تحصیلی، شغلی و توسعه فردی و اجتماعی دانش‌آموزان تأثیر بگذارند. (DeKruyf, 2013, P. 278)

- حضور بزرگسالان مذهبی به نظر می‌رسد به شکل‌گیری هویت دینی نوجوانان کمک می‌کند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که بزرگسالان مذهبی - چه والدین، معلمان یا مدیران مدرسه - بر شکل‌گیری هویت دینی نوجوانان تأثیر می‌گذارد. (Wang, 2012, P. 2)

ارتباطات میان فردی و گروهی دانش‌آموز با بازیگران مدرسه: علاوه بر ویژگی‌های بازیگران تأثیرگذار بر دانش‌آموز نوع و کیفیت روابط میان فردی و گروهی بازیگران و دانش‌آموز بر هویت‌یابی وی تأثیرگذار است.

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

- نتایج حاصله نشان داد که: روابط موجود در مدرسه بر تقویت هویت ملی و دینی دانش‌آموزان مدارس متوسطه منطقه ۵ آموزش و پرورش شهر تهران تأثیرگذار است. (لهراسبی، ۱۳۹۳، ص ۸)

- یافته‌ها همچنین نشان‌دهنده تفاوت‌های جالب بین دانش‌آموزان راهنمایی و دبیرستان است که نشان می‌دهد نفوذ دوستان بر هدف دانش‌آموزان افزایش می‌یابد درحالی‌که نفوذ معلمان با افزایش سن کاهش می‌یابد. (Kaplan & Flum, 2012, P. 174)

- مصاحبه‌شوندگان در ارائه راهکارهایی جهت ارتقاء رشد اجتماعی و دستیابی به هویت، به فعالیت‌های جمعی و گروهی مثل فعالیت‌های فوق برنامه که شامل فعالیت‌های ورزشی مثل فوتبال، بسکتبال و ... که به صورت جمعی و تعاملی شکل می‌گیرد اشاره کرده و معتقدند که این فعالیت‌ها مخالف با انزوا بوده و افراد به صورت خرد جمعی فکر می‌کنند. (چهاردولی، ۱۳۹۲، ص ۹۳)

ادراکات و انتظارات دانش‌آموز از عناصر زیست‌بوم: یافته‌های جدیدترین تحقیقات نشان می‌دهد صرف اینکه یکی از عناصر - به خودی خود - چه دلالت‌های هویتی را در پی دارد در هویت‌یابی دانش‌آموزان تعیین‌کننده نیست؛ بلکه ادراک و انتظاری که دانش‌آموز (به عنوان تفسیرگر) از متن و زمینه دارد می‌تواند در نوع و کیفیت تأثیرگذاری عناصر زیست‌بوم مدرسه بر هویت‌یابی وی نقش ایفا کند. به عنوان مثال دلالت‌های هویت‌سازانه کتب درسی بسته به ادراک و انتظاری منفی که دانش‌آموز از آنها دارد می‌تواند بالعکس تأثیر هویت‌سوز و موجب تشدید انحراف هویتی وی شود.

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

- درواقع کلاس‌های درس طیفی از جهان‌های شکل‌گرفته را ارائه می‌دهند که در آن دخترانی مانند دایان و شانتل خود را «با» و «علیه» روایت‌های تاریخی و کنونی درباره معنای علمی بودن کشف می‌کنند. با در نظر گرفتن این قضیه ما پیشنهاد می‌کنیم، رهبران مدرسه از معلمان در کار با دانش‌آموزان حمایت کنند تا لحظاتی را بشناسند که جوانان به دنبال ایجاد اختلال در فعالیت‌ها و هنجارهایی هستند که رشد هویت علمی مثبت را محدود می‌کنند. (Barton & other's, 2012, P. 37)

ساختار مدرسه: ساختار مدرسه به دو بخش آشکار یا رسمی و پنهان یا غیررسمی تقسیم می‌شود. ساختار سازمانی، نوع مدرسه (دخترانه/ پسرانه - دولتی/غیردولتی - سمپاد/عادی - وابسته به گروه یا سازمان خاص)، مقطع تحصیلی مدرسه، اسناد، سیاست‌ها و قوانین بالادستی و درون‌سازمانی مدرسه به ساختار رسمی مدارس اشاره دارد. نظام روابط قدرت، ثروت و منزلت در مدرسه، اهداف و آرمان‌ها و چشم‌انداز مدرسه و رهبران آن، تصویر سازمانی و ارزش‌های ویژه سازمانی مدرسه جزو ساختار غیررسمی و پنهان قرار می‌گیرند. لازم به ذکر است در برخی از تحقیقات ساختار مدرسه اشاره به کلیت آن داشته و تاحدودی ساختار همسنگ زیست‌بوم به کاررفته است.

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

- ساختار سازمانی مدرسه بر تقویت هویت ملی و دینی دانش‌آموزان مدارس متوسطه منطقه ۵ آموزش و پرورش شهر تهران تأثیرگذار است. (لهراسبی، ۱۳۹۳، ص ۸)

- نتایج نشان می‌دهد که مدارس محلی [ژاپنی‌های مقیم استرالیا] هویت مثبت ژاپنی و توسعه زبان ارثی را به‌ویژه با حمایت خانه، جامعه و همسالان تقویت می‌کنند. (Oriyama, 2010, P. 237)

فرآیندهای آموزشی و تربیتی مدرسه: منظور از فرآیندهای تعلیم و تربیت در مدرسه، مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و روش‌هایی است که برای آموزش و پرورش دانش‌آموزان به کار گرفته می‌شود. این فرآیندها شامل آموزش، تربیت، ارزیابی، پشتیبانی و مشاوره می‌شود. از حیث آشکار، مدون و معین بودن یا نبودن این فرآیندها به رسمی یا غیررسمی تقسیم می‌شوند. روش‌های تدریس، برنامه‌های فرهنگی و تربیتی، فرآیند سنجش و ارزیابی، مسابقات و آزمون‌های علمی و فرهنگی، خدمات مشاوره‌ای تحصیلی، روانشناسی و اجتماعی برخی از فرآیندهای رسمی و آشکار محسوب می‌شوند. به فرآیندهای غیررسمی، برنامه درسی پنهان نیز گفته می‌شود. «برنامه درسی پنهان نه در جایی نوشته شده و نه هیچ معلمی آن را درس می‌دهد. بلکه محیط آموزشی مدرسه، با تمام خصوصیاتش آن را آموزش می‌دهد. دانش‌آموزان به‌طور اتفاقی در معرض چیزی قرار می‌گیرند که هیچ‌گاه سخنی از آن در میان نبوده است. آنها به مرور تحت تأثیر برنامه درسی پنهان مدرسه رویکرد خاصی نسبت به زندگی و نگرش خاصی نسبت به تحصیل و یادگیری پیدا می‌کنند.» (ایزدی کیا، ۱۳۸۹، ص ۶)

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

«در مطالعه حاضر مشارکت‌کنندگان اظهار داشتند که مدارس به‌ویژه در سال‌های اولیه تحصیل نقشی اساسی در هویت‌یابی دختران دارند. طبق نظر مشارکت‌کنندگان، مدارس از طریق آموزش و مشاوره خانواده‌ها، معرفی الگوها، مسئولیت دادن به دختران و آموزش مهارت‌های زندگی می‌توانند در شکل‌گیری هویت جنسیتی سالم سهیم باشند.» (عباس‌پور و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۳۰۹)

این بررسی نشان داد که انواع مختلفی از تجارب یادگیری اکتشافی را می‌توان برای تقویت رشد هویت نوجوانان سازمان‌دهی کرد. مدارس می‌توانند از خود پرسند که چگونه می‌توانند برنامه درسی را به‌گونه‌ای بازسازی کنند که انواع مختلف تجربیات یادگیری اکتشافی را امکان‌پذیر کند و معلمان می‌توانند از خود پرسند که چگونه می‌توانند کلاس‌های خود را دوباره طراحی کنند تا به تجارب یادگیری اکتشافی تبدیل شوند. (Verhoeven & others, 2018, P. 56)

معماری و طراحی محیطی مدرسه: معماری و طراحی محیطی مدرسه اهمیت فراوانی در هویت‌بخشی دارد. عناصر فضایی - کارکردی مدارس مانند کلاس‌ها، کتابخانه، آزمایشگاه، فضاهای ورزشی و استراحتگاه، عبادتگاه و ... از یک‌سو، محیط‌سازی، نگاره‌ها و شعارها، هنرورزی و خلاقیت‌های مربوط به فضا و مکان از سوی دیگر این عنصر مهم از زیست‌بوم مدرسه را شکل می‌دهند. در واقع معماری و طراحی محیطی، بستر و زمینه اصلی ابراز وجود و برهم‌کنش سایر عناصر هویت‌بخش در مدرسه هستند.

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

«در نتیجه می‌توان گفت، معماری و طراحی فضاهای تربیتی باید در تطابق با ساحات حیات انسان و متناسب با شرایط و اقتضانات زمان و مکان و نیاز متریان باشد. معماران باید با شناخت صحیح از مراتب کمال نفس انسان، محیط‌های آموزشی را به‌گونه‌ای طراحی کنند که بستر رشد و پرورش دانش‌آموزان را در تطابق با فلسفه تربیت اسلامی فراهم آورند.» (معین‌مهر و مجیدی، ۱۴۰۱، ص ۱۰۲)

فناوری‌های مدرسه: امکانات و ابزارهای آموزشی، تحقیقاتی و پرورشی مدرسه می‌تواند به بازیگران مدرسه در توسعه کمی و کیفی فرآیندهای آموزشی و پرورشی کمک کند. این امکانات و کارکردهای آن در شکل‌دهی به زیست‌بوم مدرسه تأثیرگذار بوده و بر فرآیند هویت‌یابی دانش‌آموز تأثیر می‌گذارد.

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

«فقط حدود نیمی از مدارس امکانات مناسبی در جهت تقویت هویت ملی دارند. (ایزدی‌کیا، ۱۳۸۹، ص ۷)

محتوای آموزشی: محتوای آموزشی شامل کتب و مواد درسی است که به‌طور صریح یا ضمنی بر هویت‌بخشی به دانش‌آموز دلالت دارند. تحقیقات زیادی متون درسی را از این حیث ابعاد هویت مورد مطالعه قرار داده‌اند و دلالت‌های هویتی آنها را بررسی کرده‌اند.

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

«نتایج پژوهش نشان می‌دهد، قرار دادن بیشتر مبحث هویت ملی در کنار هویت اسلامی در کتب درسی، نقش پررنگی در ایجاد و تقویت هویت اسلامی - ایرانی در دانش‌آموزان دارد. (جمشیدی، ۱۴۰۲، ص ۱)

جو مدرسه: جو یا اتمسفر مدرسه، از بخش‌های کلیدی تحلیل اکولوژیک مدرسه است. ارزش‌ها، نگرش‌ها، گفتمان‌های فکری - فرهنگی، امیال، آرزوها، رؤیاها و آرمان‌ها و بسیاری از جنبه‌های فرهنگی، گفتمانی که مانند هوایی است که دانش‌آموزان در آن تنفس می‌کنند و در مواجهه با آنها تشابهات و تمایزات خود و دیگری را درمی‌یابند. جو مدرسه ابعاد مختلفی دارد از جمله جو اجتماعی، جو مذهبی، جو سیاسی، جو فرهنگی (الگوی مصرف رسانه‌ای)، جو اقتصادی، جو جنسی و جنسیتی و ...

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

- مطابق با نظریه‌های بر ساخت‌گرایانه هویت، می‌توان دید که هویت امری ذاتی و مکانیکی نیست، بلکه هویت سوژه‌ای اجتماعی چندباره است. این هویت در معرض کشاکش میان گفتمان‌های مختلف قرار می‌گیرد که هر کدام او را به سمت موضع خاصی فرامی‌خوانند. (دارابی، ۱۳۹۰، ص ۱۴۸)

- بافت و زمینه (اجتماعی-اقتصادی-سیاسی-فرهنگی) مدرسه: هر مدرسه‌ای در یک موقعیت خاص و بافت ویژه‌ای قرار دارد که مجموعاً به‌عنوان زمینه‌ی متن عمل می‌کند و تمام عناصر زیست‌بوم مدرسه را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. محیط شهری (یا روستایی)، محیط محلی و منطقه‌ای (تقسیمات شهری) و بافتار آن‌ها که مدرسه از حیث موقعیتی در درون آن محیط قرار گرفته است مهم‌ترین بافت و زمینه مدرسه محسوب می‌شوند.

برخی از گزاره‌های مرتبط با این مقوله:

- بافت مدرسه عامل مهمی در زندگی دانش‌آموزان است و اثرات غیرمستقیم بر آنها دارد. دانش‌آموزان تمایل دارند نگرش اکثر دانش‌آموزان مدرسه خود را اتخاذ کنند. برای مثال، میانگین سطح آرزوی مدارس با اکثریت دانش‌آموزان با پیشینه اجتماعی - اقتصادی پایین‌تر، بسیار پایین‌تر از سطح آرزوی مدارس با اکثریت دانش‌آموزان با وضعیت اجتماعی - اقتصادی بالاتر است. (Lannegrand & Bosma, 2006, P. 90)

نتیجه‌گیری

نوجوانان آینده‌سازان هر کشوری هستند. انسجام ابعاد شخصیتی و موضع‌یابی آنان در طول زندگی بسته به نوع هویتی است که در وجودشان شکل می‌گیرد. یکی از نهادهای مهم در هویت‌یابی نوجوان نهاد تعلیم و تربیت رسمی است. در نگاهی کلی و ریشه‌ای اگر مسائل این نهاد به‌عنوان عناصری از سیستم‌های پیچیده درک شود و پیچیدگی فرایندهای فرهنگی فهم شود تفسیر و تحلیلی عمیق‌تر می‌تواند از نقش این نهاد بر هویت‌یابی نوجوان معاصر ایرانی اظهار شود. تعلیم و تربیت رسمی در قالب یک الگوی زیست‌بوم فرهنگی اجتماعی قابل تفسیر است تا ابعاد مختلف پیچیدگی فرایندهای فرهنگی بهتر تبیین گردند. در این پژوهش با روش تحلیل مضمون از ۲۴ منبع به تبیین نقش‌آفرینی این نهاد بر هویت‌یابی نوجوانان پرداخته شده است. خروجی این کدگذاری‌ها ۹۸ مضمون غنی بوده که جهت تأثیرگذاری آن نیز مورد توجه بوده است. با این نوع نگاه زیست‌بوم‌شناسانه دوازده رکن مؤثر بر هویت نوجوانان قابل تبیین است. فناوری‌های مدرسه در کنار فرآیند آموزشی و تربیتی ازجمله ارکان مهم این نهاد هستند. معماری مدرسه، جو مدرسه بافت مدرسه و ساختار مدرسه خود عاملی مؤثر محسوب می‌شوند. پیوندهای میان بازیگران مدرسه و تعامل بازیگران نیز در نگاهی زیست‌بوم‌وار مورد توجه قرار می‌گیرند. نظام غیررسمی یا به عبارتی برنامه پنهان مدارس نیز نقش مؤثری می‌تواند ایفا کند. ابعاد مختلف هویت که تحت تأثیر ارکان زیست‌بوم است در قالب هشت بعد هویتی فردی، اجتماعی، جنسی، شغلی، دینی، فرهنگی، سیاسی و ملی قابل تبیین است. هرچند در چارچوب مفهومی به دو بُعد هویت امتی تمدنی و هویت آنالاین اشاره شده است، اما این دو بُعد در منابع مورد بررسی قرار نگرفته‌اند و این خلأ می‌تواند موضوع پژوهش‌های آینده قرار گیرد.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که زیست‌بوم مدرسه به‌عنوان یک سیستم پیچیده و چندبعدی، تأثیر عمیقی بر شکل‌گیری ابعاد مختلف هویتی دانش‌آموزان دارد. ارکان مختلف زیست‌بوم مدرسه، از جمله بازیگران مدرسه، ساختار مدرسه، فرایندهای آموزشی و تربیتی، جو مدرسه، و محتوای آموزشی، به‌طور معناداری بر هویت فردی، ملی، دینی، اجتماعی، شغلی و سایر ابعاد هویتی دانش‌آموزان تأثیرگذار هستند. در این میان، بازیگران مدرسه بیشترین تأثیر را بر هویت فردی، دینی و شغلی دانش‌آموزان داشته‌اند، درحالی‌که هویت ملی و دینی به‌طور گسترده‌ای تحت تأثیر اکثر ارکان زیست‌بوم مدرسه قرار گرفته‌اند. همچنین، برخی از ارکان مانند بافت مدرسه و فرایندهای آموزشی می‌توانند هم نقش هویت‌ساز و هم هویت‌سوز ایفا کنند. این یافته‌ها بر اهمیت توجه به زیست‌بوم مدرسه به‌عنوان یک خرده‌سیستم کلیدی در

فرآیند هویت‌یابی نوجوانان تأکید می‌کنند و نشان می‌دهند که هویت‌یابی دانش‌آموزان نتیجه تعامل پیچیده‌ی عوامل درونی و بیرونی در محیط مدرسه است.

شکل‌گیری و تقویت هویت ایرانی اسلامی نوجوانان اگر غایتی مهم برای سیاست‌گذاران باشد مستلزم توجه آنان به این نهاد رسمی است چراکه از بین ابعاد هویتی، هویت ملی و دینی دانش‌آموزان بیشترین بعد هویتی هستند که در این زیست‌بوم تحت تأثیر ارکان مختلف قرار می‌گیرند.

در نهایت نگاه زیست‌بوم فرهنگی جهت تحلیل نهاد مدرسه به‌عنوان جایگزینی برای مفهوم نظام فرهنگی پیشنهاد می‌شود. در جهت تکمیل این زیست‌بوم و الگوی پیشنهادی ارکان دیگری که می‌تواند برای تبیین سیستم‌های پیچیده فرآیندهای فرهنگی ارائه شوند، پیشنهاد می‌شود تحقیقات بعدی اقدام شود. همچنین با توجه به تنوع مدارس در ایران پس از گونه‌شناسی آن می‌توان در قالب پژوهش‌های کمی و کیفی تأثیر هرکدام از این مدارس را بر ابعاد مختلف هویتی بیشتر مورد توجه قرارداد تا چگونگی و مقدار این نقش‌آفرینی‌ها با نگاه زیست‌بوم فرهنگی به این مدارس بیشتر مورد ارزیابی قرار گیرند.

منابع

۱. آذین، احمد و سید محمود موسوی. (۱۳۸۸). «بررسی نقش عوامل آموزشگاهی بر سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان فریدون شهر». مجله جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۲ (۱ شماره پیاپی ۴۱): ۱۸۳-۲۰۰.
۲. ابن سلیم، حسین و بولرباح، زرقط. (۲۰۱۹). «دور المدرسة فی ترسیخ قیم المواطنة لدى المتعلمین: دراسة تحليلية». مجلة الإناسة و علوم المجتمع، ۶، ص ۱۶۶-۱۹۴.*
۳. الترهونی، صالحة علی رمضان؛ ساسی، آمنة سلیمان محمود. (۲۰۲۰) «دور المناهج التربویة- التعليمية- فی تأصیل الهوية الوطنية: دراسة تحليلية». المجلة العلمية للعلوم التربویة و الصحة النفسية. مج ۲، ع ۵ (كانون الأول ۲۰۲۰)، ص ۲۱۹-۲۳۷، ۱۹ ص.*
۴. ایزدی کیا، علی اکبر. (۱۳۸۹). «بررسی برنامه پنهان مدارس جمهوری اسلامی ایران و نقش آن در تشکیل هویت ملی جوانان». پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور استان همدان.*
۵. صادقی قطب‌آبادی، فرزانه؛ زارعی، مریم؛ ترابی، پریرسا؛ فلاح، حسین؛ مینایی، مینا؛ نوبخت‌حقیقی، فرید؛ رضوانی، ابوالقاسم و زهرا عبداللهی. (۱۴۰۰). بسته آموزشی تغذیه در برنامه تحول سلامت در نظام بهداشت و پژوهشگران شاغل در مراکز خدمات جامع سلامت. اندیشه ماندگار.
۶. جمشیدی حسین‌آبادی، فرزانه. (۱۴۰۲). «شکل‌گیری و تقویت هویت اسلامی - ایرانی در مدرسه». سومین کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت. میناب.*
۷. چهاردولی، آیلین. (۱۳۹۲). «بررسی درک دبیران دوره متوسطه شهرستان شاهین‌دژ از نقش نظام آموزشی در رشد اجتماعی و هویت دانش‌آموزان». پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد. دانشگاه تبریز.*
۸. حاج حسینی، منصوره؛ پور تیموری، حمیده و محمد خدایاری‌فرد. (۱۴۰۰). «واکاوی نقش مدرسه در ساخت هویت اخلاقی دانش‌آموزان». مجله روان‌شناسی، ۴ (۲۵): ۵۴۰-۵۴۹.*
۹. خباز، مسعود؛ سعدی‌پور، اسماعیل و نورعلی فرخی. (۱۳۸۹). «آزمون مدل علی رابطه بین سبک‌های فرزندپروری، سبک‌های هویت و تعهد هویت در نوجوانان». فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ۶ (۱۶): ۱۲۸-۱۴۵.
۱۰. خنیفر، حسین. (۱۳۹۶). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی رویکردی نو و کاربردی. تهران: انتشارات نگاه دانش.
۱۱. خواجه‌زاده، اسما؛ براتی، زهرا؛ کامران کله‌بستی، شهربانو و محمدحسام شهیدی. (۱۴۰۲). «نقش پررنگ خانواده و مدرسه در شکل‌دهی به هویت دینی فرزندان». دومین کنفرانس ملی تازه‌های روانشناسی تکاملی و تربیتی. بندرعباس.*
۱۲. دارابی، سارا. (۱۳۹۰). «هویت دانش‌آموزان در میانه‌ی گفت‌وگو با خانواده و مدرسه مورد مطالعه: دانش‌آموزان دختر شاغل به تحصیل در دبیرستان‌های دولتی شهر ایلام». پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.*
۱۳. دیلم‌صالحی، بهروز. (۱۳۸۵). اسطوره و حماسه، دو بنیاد هویت ایرانی. تهران: موسسه مطالعات ملی.
۱۴. رضوی، اقدس سادات. (۱۳۸۳). «نوجوانی و هویت‌یابی». مشاور مدرسه، ۵ (۱): ۱۶-۲۰.
۱۵. سلیمیان، سیمین. (۱۳۹۲). «بررسی تأثیر مؤلفه‌های آموزش و پرورش بر شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان مدارس راهنمایی منطقه ۲ آموزش و پرورش شهر تهران». پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.*
۱۶. طالب‌زاده نوبریان، محسن و کوروش فتحی‌واجارگاه. (۱۳۸۲). مباحث تخصصی در برنامه درسی. تهران: آبیژ.
۱۷. عباس‌پور، عباس؛ رئوف ملایری، مریم؛ بهشتی، سعید و حسین اسکندری. (۱۳۹۷). «نقش خانواده و مدرسه در شکل‌گیری هویت جنسیتی دختران». آموزش بهداشت و ارتقای سلامت ایران. ۶ (۳): ۳۰۲-۳۱۱.*

۱۸. فیاض، ایراندخت و فریبا ایمانی قوشچی. (۱۳۹۰). «بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸». فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ۶(۱۷): ۳۰-۶۸.
۱۹. گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی. تهران: نی.
۲۰. گل محمدی، احمد. (۱۳۸۱). جهانی شدن، فرهنگ و هویت. تهران: نشر نی.
۲۱. لهراسبی، ابوالحسن. (۱۳۹۳). «بررسی تأثیر برنامه‌درسی پنهان بر تقویت هویت ملی و دینی دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه آموزش و پرورش منطقه ۵ شهر تهران سال تحصیلی ۹۲-۹۳». پایان نامه دوره کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی. *
۲۲. معین مهر، صدیقه و وحید مجیدی. (۱۴۰۱). «شناسایی معیارهای طراحی معماری مدرسه مبتنی بر نظریه حرکت جوهری ملاصدرا به مثابه عامل مؤثر در شکل‌گیری هویت انسان (بررسی پنج نمونه از مدارس معاصر در ایران)». فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی، ۸(۲): ۱۰۱-۱۳۲. *
۲۳. نجفی علمی، محمود. (۱۳۸۹). «فناوری اطلاعات، نوجوانان و بحران هویت». ره آورد نور، ۹ (۳۲): ۱۲-۳۲.
۲۴. نقیب‌زاده جلالی، میر عبدالحسین. (۱۳۸۱). نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش. ویراست ۳. تهران: طهوری.
۲۵. ولیان، علیرضا؛ طاهری کلانی، جعفر. (۱۴۰۰). زیست‌بوم نوآوری، سیاست‌گذاری نوآوری با رویکرد سیستم‌های پیچیده. تهران: ادیبان روز.
۲۶. یاوری، الهام. (۱۳۹۶). «کارکرد نظام مشاوره مدرسه در فرایند شکل‌گیری هویت نوجوانان بر حسب انتخاب رشته تحصیلی از دیدگاه مشاوران مدرسه و دانش‌آموزان دختر پایه نهم دوره متوسطه». پایان نامه دوره کارشناسی ارشد. دانشگاه مازندران. *
27. Abbaspour, A., Raouf Malayeri, M., Beheshti, S., & Eskandari, H. (2018). The role of family and school in shaping girls' gender identity. *Iranian Journal of Health Education and Health Promotion*, 6(3), 302-311. <http://journal.ihepsa.ir/article-1-1009-fa.html> [In Persian]
28. Akshar Arbol. (n.d.). *School as an ecosystem*. Retrieved from <https://www.akshararbol.edu.in/school-as-an-ecosystem>.
29. Al-Tarhouni, S. A. R., & Sassi, A. S. M. (2020). The role of educational curricula in consolidating national identity: An analytical study. *The Scientific Journal for Educational Sciences and Psychological Health*, 2(5), 219-237. <https://search.emarefa.net/detail/BIM-1261102> (In Arabic)
30. Azin, A., & Mousavi, S. M. (2011). Investigating the role of school-related factors in the social adjustment of secondary school students in Fereydunshahr (academic year 2009/2010). *Applied Sociology (Journal of Humanities Research, University of Isfahan)*, 22(1 [Serial No. 41]), 183-200. <https://sid.ir/paper/154991/fa> [In Persian]
31. Barton, A.C., & Kang, H., & Tan, E., & O'Neill, T. (2012). Crafting a future in science: Tracing middle school girls' identity work over time and space. <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/0002831212458142>
32. Calabrese Barton, A., Kang, H., Tan, E., O'Neill, T. B., Bautista-Guerra, J., & Brecklin, C. (2013). Crafting a future in science: Tracing middle school girls' identity work over time and space. *American Educational Research Journal*, 50(1), 37-75.
33. Chahardouli, A. (2013). An investigation of high school teachers' perception in Shahin Dezh regarding the role of the educational system in students' social development and identity formation (Master's thesis). University of Tabriz. [In Persian]
34. Darabi, S. (2011). Student identity between family and school discourse: A study of female high school students in public schools of Ilam (Master's thesis). University of Tehran. [In Persian]
35. DeKruyf, L., & Trice-Black, S., & W. Auger, R. (2013). The Role of School Counselors in Meeting Students' Mental Health Needs: Examining Issues of Professional Identity. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2156759X0001600502>
36. Deylam Salehi, B. (2006). Myth and epic: Two foundations of Iranian identity. Tehran: National Studies Institute. (Issue 27), 3-24. https://www.rjnsq.ir/article_100778.html [In Persian]

37. Ibn Salim, H., & Boulrabah, Z. (2019). The role of the school in consolidating the values of citizenship among learners: An analytical study. *Anthropology and Social Sciences Journal*, 2019(6), 166–194. <https://search.emarefa.net/detail/BIM-1288327> (In Arabic)
38. Edutopia. (n.d.). *What kind of ecosystem is your school?* Retrieved from <https://www.edutopia.org/blog/what-kind-ecosystem-your-school-maurice-elias>
39. Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth And Crisis*. New York: W.W. Norton And Company Inc.
40. Fayyaz, I., & Imani Qushchi, F. (2010). Examining national identity symbols in high school history and social science textbooks for humanities, experimental sciences, and math-physics disciplines in the 2009–2010 academic year. *Quarterly Journal of Educational Psychology*, 6(17), 30–68. https://jep.atu.ac.ir/article_2282.html [In Persian]
41. Giddens, A. (2011). *Sociology*. Tehran: Ney. [In Persian]
42. Golmohammadi, A. (2002). *Globalization, culture, and identity*. Tehran: Nashr Ney. [In Persian]
43. Haj Hosseini, M., Pourtimouri, H., & Khodayarifard, M. (2021). Exploring the role of school in shaping students' moral identity. *Journal of Psychology*, 4(25), 540–549. <http://www.iranapsy.ir/Article/22004> [In Persian]
44. Izadikia, A. A. (2010). *An investigation of the hidden curriculum in schools of the Islamic Republic of Iran and its role in shaping the national identity of youth* (Master's thesis). Payame Noor University, Hamadan Province. [In Persian]
45. Jamshidi Hosseinabadi, F. (2023). Formation and strengthening of Islamic-Iranian identity in school. In *The 3rd National Conference on Applied Studies in Educational Processes*, Minab, Iran. <https://civilica.com/doc/1844414> [In Persian]
46. J. Wang, T. (2012). Religious identity formation among adolescents: The role of religious secondary schools. <https://digitalcommons.georgefox.edu/icctej/vol7/iss2/5/>
47. Kaplan, A., & Flum, H. (2012). Identity formation in educational settings: A critical focus for education in the 21st century. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2012.01.005>
48. Khabaz, M., Saadipour, E., & Farkhi, N. (2010). Testing a causal model of the relationship between parenting styles, identity styles, and identity commitment in adolescents. *Quarterly Journal of Educational Psychology*, 6(16), 128–148. https://jep.atu.ac.ir/article_2279.html [In Persian]
49. Khanifar, H. (2017). *Principles and fundamentals of qualitative research methods: A new and practical approach*. Negah Danesh Publications. [In Persian]
50. Khajehzadeh, E., Barati, Z., Kamran Kalebasti, S., & Shahidi, M. H. (2023). The prominent role of family and school in shaping children's religious identity. In *The 2nd National Conference on Advances in Developmental and Educational Psychology*, Bandar Abbas, Iran. <https://civilica.com/doc/1945382> [In Persian]
51. Lahrabi, A. (2014). Investigating the impact of the hidden curriculum on strengthening national and religious identity among secondary school students in District 5 of Tehran Education Department during the 2013–2014 academic year (Master's thesis). Islamic Azad University, Central Tehran Branch. [In Persian]
52. Lannegrand, L., & A. Bosma, H. (2006). Identity development-in-context: The school as an important context for identity development. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/s1532706xid0601_6
53. Moeinmehr, S., & Majidi, V. (2022). Identifying architectural design criteria for schools based on Mulla Sadra's theory of substantial motion as an effective factor in human identity formation: A study of five contemporary schools in Iran. *Quarterly Journal of Fundamental Research in Humanities*, 8(2), 101–132. <http://frh.sccsr.ac.ir/article-1-443-fa.html> [In Persian]
54. Najafi Elmi, M. (2010). Information technology, adolescents, and identity crisis. *Rahavard Noor*, 9(32 [49]), 12–32. <http://noo.rs/8LpHH> [In Persian]

55. Naqibzadeh Jalali, M. A. H. (2002). A look at the philosophy of education (3rd ed.). Tehran: Tahouri. [In Persian]
56. Oriyama, K. (2010). Heritage language maintenance and Japanese identity formation: What role can schooling and ethnic community contact play?. https://brill.com/view/journals/hlj/7/2/article-p237_5.xml
57. R. Aschbacher, P., & Li, E., & J. Roth, E. (2009) Is science me? High school students' identities, participation and aspirations in science, engineering, and medicine. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/tea.20353>
58. Razavi, A. S. (2004). Adolescence and identity formation. School Counselor, 16-20. <https://ensani.ir/fa/article/229137> [In Persian]
59. Reay, D. (2009). Identity making in schools and classrooms. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446200889.n15>
60. Rich, Y. (2012). High school identity climate and student identity development. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ced-psych.2011.06.002>
61. Salimian, S. (2013). Investigating the impact of educational components on the formation of national identity among middle school students in District 2 of Tehran's Education Department (Master's thesis). Islamic Azad University, Central Tehran Branch. [In Persian]
62. Schwartz, S. J. (2005). A new identity for identity research: Recommendations for expanding and refocusing the identity literature. Journal of Adolescent Research, 20,293- 308. <http://dx.doi.org/10.1177/0743558405274890>
63. Tajfel, H. (1972). The context of social psychology: A critical assessment, Oxford, England: Academic Press.
64. Talebzadeh Nobarian, M., & Fathi Vajargah, K. (2003). Specialized topics in curriculum. Tehran: Ayij. [In Persian]
65. Torabi, P., Abdollahi, Z., Minaei, M., & colleagues. (2021). Nutrition training package in the Health Transformation Plan of the healthcare system for physicians working in comprehensive health service centers. Andisheh Mandegar. [In Persian]
66. Valian, A., & Taheri Kolani, J. (2021). Innovation ecosystem: Innovation policy with a complex systems approach. Tehran: Adiban Rooz. [In Persian]
67. Verhoeven, M., & Astrid M. G. Poorthuis, & Volman, M. (2018). The Role of School in Adolescents' Identity Development. A Literature Review. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10648-018-9457-3>
68. WHO. (2023). Global Accelerated Action for the Health of Adolescents (AA-HA!) - Second edition: Guidance to support country implementation. Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789240081765>
69. Yavari, E. (2017). The role of the school counseling system in the identity formation process of adolescents based on field of study choice: Perspectives of school counselors and ninth-grade female students (Master's thesis). University of Mazandaran. [In Persian]